

# Ideje Druge internacionale i njeni utjecaji na društvo i radnički pokret:

---

**Saks, Mirna**

**Master's thesis / Diplomski rad**

**2022**

*Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj:* **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

*Permanent link / Trajna poveznica:* <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:807517>

*Rights / Prava:* [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

*Download date / Datum preuzimanja:* **2024-07-16**



Sveučilište u Zagrebu  
Filozofski fakultet  
University of Zagreb  
Faculty of Humanities  
and Social Sciences

*Repository / Repozitorij:*

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb  
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU  
FILOZOFSKI FAKULTET  
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Mirna Saks

**IDEJE DRUGE INTERNACIONALE I NJENI UTJECAJI  
NA DRUŠTVO I RADNIČKI POKRET**

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Ankica Čakardić

Zagreb, rujan 2022.

Za mamu, tatu i baku Ivku

## Sadržaj

<b>Uvod .....</b>	<b>1</b>
<b>1. Nastanak radničke klase .....</b>	<b>5</b>
1.1. Definicija radničke klase Prema Marxu i Engelsu .....	5
1.2. Povijesni događaji koji su utjecali na nastanak radničke klase .....	6
1.3. Problemi proletarijata s kraja 18. i početka 19. st prikazani kroz Engelsovo djelo <i>Položaj radničke klase u Engleskoj</i> .....	7
<b>2. Druga internacionala i borba za radnička prava .....</b>	<b>19</b>
2.1. Međunarodni savez radnika .....	19
2.2. Marxova promišljanja o kapitalizmu i radničkim pravima .....	22
2.3. Kako je Druga internacionala promijenila svijet .....	27
2.3.1. Osnutak Druge internacionale.....	27
2.3.2. Postignuća Druge internacionale .....	32
2.3.3. Propusti Druge internacionale .....	34
2.3.4. Rezolucije Druge internacionale .....	36
<b>3. Naslijeđe Druge internacionale i prava radnika i radnica u današnjem svijetu .....</b>	<b>39</b>
3.1. Ugovor o radu .....	40
3.2. Plaća.....	40
3.3. Radno vrijeme.....	41
3.4. Odmor.....	42
3.5. Zaštita života, zdravlja i privatnosti na radnom mjestu .....	43
3.6. Dostojanstvo i diskriminacija .....	44
3.7. Otkaz.....	44
3.8. Sindikati .....	45
3.9. Štrajk.....	46
<b>4. Oblici nepoštivanja radničkih prava danas.....</b>	<b>47</b>
<b>Zaključak.....</b>	<b>53</b>
<b>Izvori .....</b>	<b>55</b>

# Ideje Druge internacionale i njeni utjecaji na društvo i radnički pokret

## Sažetak

Najbolji prikaz teškog života engleskog proletarijata sredine 19. stoljeća vjerojatno je onaj koji čitamo u Engelsovom *Položaju radničke klase u Engleskoj*. U to vrijeme, tj. u vrijeme prije radničkih pokreta, eksploatacija radnika bila je svakodnevna pojava. Uvjeti rada nerijetko su bili opasni po zdravlje, radni dan trajao je 12 ili više sati, djeca su bila sastavni dio radne snage, a radnici su zbog potplaćenosti živjeli u teškom siromaštvu. Naznake mogućih promjena nabolje pojavile su se osnutkom Prve internacionale, a potpuni preokret nastao je, pored ostaloga, zahvaljujući Drugoj internacionali.

Druga internacionala osnovana je u Parizu 1889. godine pod vodstvom Julesa Guesdea i Paula Lafarguea i postojala je sve do 1916. godine. Njena zadaća bila je nastaviti rad Prve internacionale, tj. Međunarodnog udruženja radnika. Karl Marx nije dočekaao osnivanje Druge internacionale, ali su zato njegove ideje itekako bile prisutne u njenom radu. Friedrich Engels, Marxov bliski prijatelj i suradnik bio je aktivan član Druge internacionale i savjetnik novoj generaciji socijalista čiji je primarni cilj bila borba za radnička prava. Ono što su svojim aktivnostima članovi Druge internacionale zahtijevali bili su bolji i sigurniji uvjeti rada, veće plaće, jednake plaće za muškarce i žene, osmosatno radno vrijeme, te isključenje djece iz radnog svijeta. Smatrali su da se radnici moraju ujediniti na međunarodnoj razini uz tvrdnju da jedino tako mogu dobiti ono što im pripada. Sva radnička prava koja danas poznajemo i koja su definirana zakonom izravan su rezultat borbe i ustrajnosti rada Druge internacionale.

Iako su se uvjeti rada znatno poboljšali upravo zahvaljujući Drugoj internacionali, oni još uvijek nisu idealni. Zakoni o radu donekle štite radnike, ali su često nedorečeni i skloni interpretaciji. Također, postoji veliki broj radnika koji se zbog svojih specifičnih radnih statusa ne mogu osloniti na zakon o radu ili primjerice učlaniti u sindikate. Ono što je možda najteže danas prihvatiti jest činjenica da u nekim dijelovima svijeta radnici još uvijek žive itekako slično životima engleskih proletera kako ih je Engels opisao u svojoj knjizi.

Dokle god postoji nepravda u radnom svijetu i dokle god je profit važniji od ljudskog života, cilj Druge internacionale neće biti ispunjen. Upravo zbog toga je iznimno važno da se borba nastavi. U konačnici, radnička prava nisu privilegija, već nužnost i kao takva moraju biti u potpunosti ostvarena.

**Ključne riječi:** Druga internacionala, radnički pokret, društvo, radnička prava, socijalizam, Marx, Engels

## Summary:

The hard life of the proletariat in the mid-19th century is best illustrated through the book of Friedrich Engels *The Conditions of the Working Class in England*. At that time, i.e. before the workers' movements, the exploitation of workers was a daily occurrence. Working conditions were often dangerous to health, the working day lasted 12 hours or more, children were an integral part of the work collective, and workers lived in severe poverty due to underpayment. Indications of possible changes for the better appeared with the founding of the First International, and a complete reversal occurred thanks to the Second International.

The Second International was founded in Paris in 1889 under the leadership of Jules Guesde and Paul Lafargue and existed until 1916. Its task was to continue the work of the First International, i.e. the International Workers' Association. Karl Marx did not welcome the founding of the Second International, but his ideas were very much present in its work. Friedrich Engels, a close friend and collaborator of Marx, was an active member of the Second International and an adviser to the new generation of socialists whose primary goal was the fight for workers' rights. What the members of the Second International demanded were better and safer working conditions, higher wages, equal pay for men and women, eight-hour working day, and the exclusion of children from the working world. They believed that workers must unite internationally, arguing that this was the only way they could get what they deserved. All workers' rights that exist today and are defined by law are a direct result of the struggle and perseverance of the members of the Second International.

Although working conditions have significantly improved thanks to the Second International, they are still not ideal. Labor laws protect workers to some extent but are often vague and prone to interpretation. Also, there are a large number of workers who, due to their specific employment status, cannot rely on labor law or, for example, join trade unions. What is perhaps most difficult to accept is the fact that in some parts of the world workers still live very similar lives as the English proletarians in Engels' book.

As long as there is injustice in the working world and as long as profit is more important than human life, the goal of the Second International will not be met. That is why it is extremely important that the fight continues. Ultimately, workers' rights are not a privilege but a necessity and as such must be fully realized.

**Keywords:** Second International, labor movement, society, labor rights, socialism, Marx, Engels

## Uvod

Vjerujem da je u ljudskoj prirodi uvijek prisutna vjera u napredak, kolikogod to možda zvučalo naivno. Volimo s vremena na vrijeme pogledati sami sebi preko ramena i zaključiti da sada, u ovom trenutku, stvari činimo puno bolje, efikasnije i lakše nego što smo ih činili prije. I zaista, u mnogim poljima života dogodio se nezamisliv napredak. Medicina, tehnologija, arhitektura, znanost, ekonomija i agrikultura samo su neki od primjera djelatnosti koje su tijekom vremena doživjele gotovo nevjerojatan razvoj. Istina, svaki korak naprijed je vrijedan pohvale, ali isto tako i svaka stagnacija zaslužuje osudu.

Ono o čemu želim pisati u ovom diplomskom radu smatram ključnim za zdrav i kontinuiran razvoj društva. Nešto u čemu se, u odnosu na prošlo stoljeće, dogodio značajan pomak. Da razbijemo svaku mistifikaciju odmah na početku, ovaj diplomski rad bit će posvećen radničkim pravima, radničkim pokretima, Drugoj internacionali, položaju radnika u današnjem društvu i položaju radnica u radnom svijetu.

U davno objavljenom djelu Friedricha Engelsa *Uloga rada pri pretvaranju majmuna u čovjeka* iz 1876. stoji rečenica: „Rad je stvorio samog čovjeka“ (Engels 1947, 7). Ovaj citat, toliko omiljen i sirov, često se može čuti u neobaveznim razgovorima koji čovjekovu svrhu stavljaju u kontekst rada. Rad je, dakle, stvorio čovjeka. Od prostog bića vrlo sličnog životinji uzdigla se uzorita figura koja svojim djelovanjem unapređuje svijet u kojem živi. U prvu ruku se ovaj citat može činiti sasvim logičnim i jasnim. Od trenutka u kojem je nastao, pa sve do danas, čovjek je radio, djelovao, otkrivao, borio se protiv neuspjeha, nailazio na prepreke, savladavao ih i stvarao čuda. Možemo bez sumnje reći da je mukotrpnim i dugotrajnim radom stvorio svijet, a negdje u tom procesu, pronašao je i samoga sebe. Sve što je čovječanstvo postiglo i sve što će u budućnosti postići rezultat je nečijeg rada, kreativnosti, dobre volje, širine uma i borbenosti duha.

Iako ova popularna Engelsova antropološka misao u svojoj punini značenja zvuči potpuno smisleno, potrebno je pogledati i drugu stranu medalje. Svijet u kojem živimo daleko je od utopijske bajke u kojoj je sve crno i bijelo. Sve je podložno kritici i za svaku izjavu postoji protuargument. Zapravo, rijetki su ti sretnici koje je njihov vlastiti rad toliko oplemenio i udahnuo im hrabrost da samouvjereno izjave kako je upravo on od njih stvorio ljude.

Povijest, ali nažalost i sadašnjost nam serviraju previše okrutnih primjera i oni nam naprosto ne dozvoljavaju da bez zadržke prihvatimo Engelson stav zdravo za gotovo. Rad možda jest stvorio čovjeka, ali rad ga je također i uništio. Uništava ga još uvijek, u krilu kapitalizma i vječne, neutažive želje za stjecanjem što većeg profita. U svakoj skućenoj, neprozračenoj prostoriji u kojoj pogrbljena tekstilna radnica odrađuje svoj beskonačni radni dan, na svakoj plantaži kakaovca, gdje rad još uvijek u velikoj mjeri obavljaju djeca i u svakoj bolnici u kojoj umorna medicinska sestra ulazi u treće uzastopno dežurstvo, rad je uništio čovjeka. Ostala je sjena osobe, tijelo koje automatski obavlja radnju.

Kao što sam već napomenula, društveni, ekonomski i socijalni napredak događa se kontinuirano. Nije stoga iznenađujuće niti to da je napredak u kontekstu zaštite radnika i njihovih prava također svakodnevna pojava. Nažalost, po tom pitanju smo tek na polovici puta. Iako su se radno okružje i sigurnosni uvjeti rada, u usporedbi na neka prošla vremena, donekle poboljšali, još uvijek postoji prevelik broj ljudi koji na radnom mjestu, primjerice, naruši fizičko ili psihičko zdravlje, a u najgorem slučaju izgube i život.

Podjela rada temelj je na kojem počiva moderno društvo. Moglo bi se reći da moderno društvo funkcionira na principu kompleksnog mehanizma u kojem apsolutno svaki segment radnog procesa ima svoju ulogu i važnost. U tom mehanizmu ne postoji pokretač, ne postoji nešto što je više ili manje vrijedno, tj. više ili manje važno. Svaki je njegov funkcionalistički dio neophodan i mora obavljati svoju zadaću kako bi se mehanizam nastavio pokretati. Ako je tako, zbog čega se još uvijek događa da neke djelatnosti gledamo s visoka, kao manje bitne, a ljude koje ih obavljaju lišavamo dostojanstva?

Podjele u društvu nisu izumrle ulaskom u 21. stoljeće, a vjerojatno nikada niti neće. Koliko god se trudili ploviti strujom političke korektnosti i koliko god uvjerali sami sebe i našu vlastitu okolinu da smo svi jednaki, da svi posjedujemo ista prava, imamo iste mogućnosti i da smo ravnopravni u očima zakona, to naprosto nije tako. Tužna i krajnje bolna istina sastoji se i u činjenici da radnička prava još uvijek nisu dotakla one najskromnije, najudaljenije kutke u kojima netko pokušava ostvariti egzistenciju.

Pravo na rad je ljudsko pravo. Ono ravnopravno stoji pored prava na slobodu govora, mišljenja i vjeroispovijesti. Neizbježno je, garantirano ustavom i neotuđivo. Ako na trenutak promislimo o radu kao o čovjekovoj potrebi, kao o nečemu što mu garantira financijsku sigurnost,



neovisnost, omogućava mu sredstva neophodna za život, pa čak i daje osjećaj korisnosti, onda je prisutnost rada u svim važnim dokumentima i propisima itekako opravdana. Uostalom, pravo na rad je utjelovljenje slobode, pa zbog toga ne iznenađuje činjenica da se u *Povelji Europske unije o temeljnim pravima* o pravu na rad govori upravo u poglavlju pod nazivom *Slobode*. Samostalno odlučivati o vlastitom zaposlenju, a u konačnici i o vlastitom životu i sudbini djeluje toliko smisleno, logično i jednostavno. Ipak, ne tako davno ovu privilegiju su uživali tek rijetki. U *Povelji* stoji:

1. Svatko ima pravo na rad i na obavljanje slobodno izabranog ili prihvaćenog zanimanja.
2. Svaki građanin Unije može slobodno birati zaposlenje, raditi i ostvarivati pravo na poslovni nastan<sup>1</sup> pravo na pružanje usluga u svakoj državi članici.
3. Državljanima trećih zemalja kojima je dopušten rad na teritorijima država članica imaju pravo na radne uvjete jednake onima koje imaju građani Unije (PTP 2016, 2).

Ustav Republike Hrvatske bavi se pitanjem rada kroz sedam članaka, također ga pritom stavljajući u kontekst slobode, ali i u kontekst socijalne i zdravstvene zaštite, ekonomske dobiti i prava na izbor:

Članak 54: Svatko ima pravo na rad i slobodu rada. Svatko slobodno bira poziv i zaposlenje i svakomu je pod jednakim uvjetima dostupno svako radno mjesto i dužnost.

Članak 55: Svaki zaposleni ima pravo na zaradu kojom može osigurati sebi i obitelji slobodan i dostojan život. Najduže radno vrijeme određuje se zakonom. Svaki zaposleni ima pravo na tjedni odmor i plaćeni godišnji odmor i ovih se prava ne može odreći. Zaposleni mogu imati, u skladu sa zakonom, udjela pri odlučivanju u poduzeću (Ustav RH 2014, 16).

Ustav ne prepoznaje samo važnost rada u našim životima, već prepoznaje i stavlja naglasak na mogućnost udruživanja radnika<sup>2</sup> u svrhu smanjivanja eksploatacije i diskriminacije na radnom mjestu. Ovo se može činiti kao realizacija ciljeva koje su prije 150 godina zacrtali osnivači Druge internacionale, ali isto tako ukazuje na poraznu svijest države o vrlo učestaloj pojavi nekorektnosti poslodavaca prema zaposlenicima. Dok je u ekonomski razvijenijim državama udruživanje radnika u sindikate ili druge radničke organizacije u većoj mjeri pravilo nego

---

<sup>1</sup> Značenje pojma – sjedište poslovanja

<sup>2</sup> Pod pojmovima radnik/radnici podrazumijevam sve rodove radnika.

iznimka, još uvijek postoje dijelovi svijeta gdje je briga o očuvanju radničkih prava tek mrtvo slovo na papiru. Tako primjerice u hrvatskom Ustavu stoji:

Članak 59: Radi zaštite svojih gospodarskih i socijalnih interesa, svi zaposleni imaju pravo osnivati sindikate i slobodno u njih stupati i iz njih istupati. Sindikati mogu osnivati svoje saveze i udruživati se u međunarodne sindikalne organizacije. U oružanim snagama i redarstvu zakonom se može ograničiti sindikalno organiziranje. Poslodavci imaju pravo osnivati udruge i slobodno u njih stupati i iz njih istupati.

Članak 60: Jamči se pravo na štrajk. U oružanim snagama, redarstvu, državnoj upravi i javnim službama određenima zakonom može se ograničiti pravo na štrajk (Ustav RH 2014, 17).

Ako, eksperimenta radi, pretpostavimo da radni tjedan traje 40 sati (premda smo svjesni činjenice da su i fiksni ugovori o radu gotovo pa stvar prošlosti), pa tome još dodamo i vrijeme provedeno na putovanje prema radnom mjestu, pripremu za rad i putovanje kući, dobijemo rezultat prema kojemu rad zauzima oko 26% našeg ukupnog vremena. To je daleko više vremena nego što provedemo u druženju s prijateljima i obitelji, bavljenju sportom ili ostalim aktivnostima, pa čak i više vremena nego što provedemo odmarajući. I bez ove prilično jednostavne računice, jasno nam je da rad sačinjava iznimno velik i važan dio naših života. To je nešto o čemu ne treba previše raspravljati. S druge pak strane, od velike je važnosti raspravljati na dnevnoj bazi o organizaciji tog rada, njegovom utjecaju na nas same i našu okolinu, te o pravima koja uz rad moraju bezuvjetno doći.

Uz sva dostignuća za koje je zaslužna ljudska vrsta, radnička prava i radničke pokrete smatram jednim od najvažnijih. Upravo zato, bez imalo namjere da zvučim pretenciozno i uz svo moguće poštovanje koje imam prema Friedrichu Engelsu, preformulirala bih njegov poznati citat i rekla da su upravo radnička prava stvorila čovjeka. Rad bez prava može i treba obavljati jedino stroj, ni u kojem slučaju osoba.

# 1. Nastanak radničke klase

Iako se fenomen pojave radničke klase vrlo lako može smjestiti u vremenski kontekst, on je gotovo uvijek neprecizan i podložan interpretaciji. S druge pak strane, puno veći problem od određivanja vremenskog okvira u kojem je nastala radnička klasa jest njena osnovna definicija. Ona se naime gotovo uvijek predstavlja kroz marksizam, te pritom postaje neizostavan dio diskursa o kapitalističkom društvenom sustavu. Pokušajmo to u nastavku detaljnije obrazložiti.

## 1.1. Definicija radničke klase prema Marxu i Engelsu

Pojam proletarijata gotovo je neodvojiv od filozofije i ideja koje zastupa Karl Marx. U svom najvećem djelu *Kapital*, osim analize političke ekonomije, Marx iznosi detaljno objašnjenje uloge i svrhe radničke klase u kapitalizmu (Marx 1978, 500). Pošto je *Kapital* izvorno napisan na njemačkom jeziku, zbog deskriptivne prirode jezika, radnik ali isto tako i njoj suprotstavljen buržujski sloj) dobiva prilično jednostavan opis - *der Arbeitnehmer*. U samo jednoj riječi udahnut je sav smisao postajanja milijuna ljudi. Cijeli njihovi životi, sav bolan, mukotrpan i dugotrajan rad sveden je na imenicu *der Arbeitnehmer* (njem. onaj koji na sebe uzima rad, onaj koji prima rad od nekog drugog). Ništa kompliciraniji izraz nije niti onaj koji predstavlja buržuja, tj. kapitalistu - *der Arbeitgeber* (njem. onaj koji daje rad od sebe, onaj koji daje rad drugome). Kao što je u jednu riječ utočena sudbina nebrojenih prošlih i budućih generacija, na isti je način u samo jednoj riječi obuhvaćeno svo bogatstvo, napredak, industrija, ulog i dobit. Glagoli *nehmen* (njem. uzeti) i *geben* (njem. dati) nisu samo poslužili kao sredstvo definiranja radničke klase i buržoazije, već predstavljaju osnovu političke ekonomije. Uzimanje i davanje dvije su radnje na kojima počiva sva trgovina, razmjena, industrija, uostalom kao i svaki poslovni odnos.

Pod pojmom radničke klase podrazumijevaju se svi radnici koji prodaju svoj rad kapitalistu za određenu nadnicu. Proizvodni proces počiva na radu, ali rezultat rada i proizvođenja ne pripada osobi koja je sudjelovala u njegovom stvaranju, već kapitalistu. Radnik uglavnom reproducira vrijednost nadnice koju je primio kao plaću u svega nekoliko sati. Po ugovoru kojeg ima s poslodavcem, radnik mora odraditi još nekoliko sati (tj. mora odraditi cijeli radni dan) tijekom kojih će nastaviti ulagati rad u proizvodni proces. Tijekom dodatnih sati rada, stvara se višak vrijednosti koji nije trošak za kapitalista, ali mu donosi profit (Marx 1978, 201, 202). Općenito govoreći, radnička klasa se otprilike ovako razumije:

U sociologiji, klasa najamnih radnika lišenih vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, nasuprot buržoaziji kao vladajućoj klasi; klasa proizvođača koja se javlja u modernom industrijskom društvu te izrasta u vodeću proizvodnu društvenu snagu. Termini radnička klasa i proletarijat često se upotrebljavaju sinonimno, ali i u različitim, bliskim značenjima, pri čemu se izrazom radnička klasa u novijim denominacijama označava proizvodno i društveno razvijenije i organiziranije radništvo. Termin radnička klasa katkad se upotrebljava u užem značenju te se odnosi samo na manualne radnike koji fizički sudjeluju u procesu društvene reprodukcije, a katkad u širem značenju pri čemu označava sve sudionike proizvodnoga procesa: fizičke radnike, inženjere i tehničare (Hrvatska Enciklopedija 2021, Radnička klasa).

*Kapital* je bez konkurencije najvažnije filozofsko djelo koje obrađuje problematiku radničke klase. Od same definicije radničke klase, preko njezine uloge u procesu proizvodnje kapitala, definicije radnog dana, nadnice, a u konačnici i pitanja nezaposlenosti (Marx 1978, 141, 201, 202, 269, 479, 480, 500, 505), ono predstavlja temelj na kojem su izgrađene mnoge kasnije teorije i ideje. Ovako to Engels sažima:

*Kapital* se na Kontinentu često naziva »Biblijom radničke klase«. Nitko tko je upoznat s radničkim pokretom neće poricati da zaključci dobiveni u ovoj knjizi svakog dana postaju sve više osnovna načela velikog pokreta radničke klase, i to ne samo u Njemačkoj i Švicarskoj, već i u Francuskoj, u Holandiji i Belgiji, u Americi, pa čak i u Italiji i Španjolskoj, tj. da radnička klasa svuda ove zaključke sve više priznaje kao najpravičniji izraz svoga položaja i svojih težnji. Pa i u Engleskoj vrše Marxove teorije baš u sadašnjem trenu snažan utjecaj na socijalistički pokret, koji se u redovima inteligencije ne širi manje nego u redovima radnika (Engels 1978, 33).

Očito je da rad postoji otkako postoji čovjeka, ali za nastanak radničke klase bilo je potrebno puno više od samoga rada. Ona je produkt mnogih nesretnih okolnosti pa i, da to tako kažemo, neutažive pohlepe nekolicine imućnih industrijalaca.

## **1.2. Povijesni događaji koji su utjecali na nastanak radničke klase**

Oko pojave radničke klase još uvijek se vode polemike. S jedne strane susrećemo mišljenje, koje će između ostalog biti predstavljeno i u ovom radu, da je radnička klasa nastala kao produkt Industrijske revolucije, dok s druge strane postoji teorija iznesena od strane mnogobrojnih političkih marksista (Čakardić 2019) koja argumentira da se to dogodilo mnogo ranije, još u 15. st., u kontekstu raspada feudalizma i početka davanja zemlje u najam.

Iako postoje dvije suprotstavljene struje kada su u pitanju vremenski okvir i okolnosti nastanka radničke klase, ipak je moguće usuglasiti se oko toga da je radnička klasa tijekom perioda Industrijske revolucije sačinjavala najveći udio svjetskog stanovništva. Industrijska revolucija donijela je sa sobom mnogobrojne društvene i ekonomske promijene koje se i dan danas osjete. Otpočela je 30-ih godina 18. stoljeća, a svoj vrhunac je dosegla davne 1769. godine kada je škotski inženjer i izumitelj James Watt projektirao i sagradio parni stroj. Možemo sa sigurnošću reći da od tada više ništa nije bilo isto. Izvori navode:

U razdoblju prvotne akumulacije kapitala, kada je nestalo prioriteta zemljišnoga posjeda i kada je novi način proizvodnje došao do punoga zamaha, te kada je industrija počela zauzimati vodeće mjesto, javila se i radnička klasa. Iz redova osiromašenih i s imanja protjeranih seljaka, sitnih obrtnika koji nisu izdržali konkurenciju te ostalih društvenih slojeva koji su bili razbijeni nasilnim sredstvima i nužnošću ekonomske prisile, masovno se regrutirala najamna radna snaga za nove, krupnije pogone industrijske proizvodnje (Hrvatska Enciklopedija 2021, Radnička klasa).

Početak uporabe parnog stroja drastično je ubrzao proizvodne procese, pa su sukladno tome tvornice počele zahtijevati sve veći broj radnika. Veće zapošljavanje radnika dovelo je do urbanizacije (tj. napuštanja ruralnih, seoskih područja i masovnog naseljavanja šireg gradskog područja). Promjene koje su nastupile kao rezultat urbanizacije odnose se uglavnom na proširivanje gradova, izgradnju infrastrukture i neugodnu prenapučenost.

### **1.3. Problemi proletarijata s kraja 18. i početka 19. st prikazani kroz Engelsovo djelo *Položaj radničke klase u Engleskoj***

Radnička je klasa oduvijek bila potlačena. Njen život se odvijao u nehumanim uvjetima, bila je marginalizirana, eksploatirana i uvijek, gotovo po naravi stvari, u krajnje nezavidnom položaju. Jedan od takvih primjera su i industrijski radnici kao prvi proleterij čiju pojavu povežemo s procesima industrijalizacije, pa iz tog razloga koncept proletarijata valja sagledati iz njihovog ugla (Engels 1952, 13).

Engleska, koja je slovila kao kolijevka industrijalizacije bila je ujedno i kolijevka radničkih nevolja. Dvadesetak godina prije nego što je *Kapital* doživio svoje prvo izdanje, bliski Marxov prijatelj i istomišljenik, Engels dovršio je svoje prvo političko, ekonomsko i sociološko djelo pod naslovom *Položaj radničke klase u Engleskoj*. Ovo djelo je napisano na njemačkom jeziku, na

kojemu je i objavljeno 1845. godine. Prvi prijevod na engleski jezik i objavu na engleskom jeziku dočekalo je tek 42 godine kasnije (1887.). Napisavši ovu knjigu, Engels je zagazio u temu koja će godinama kasnije prerasti u cijeli pokret. Tijekom svog dvogodišnjeg (1842. - 1844.) boravka u Manchesteru, gradu koji je predstavljao središte industrijske revolucije, promatrao je život tamošnje radničke klase i na temelju vlastitog opažanja napisao djelo koje je kasnije oduševilo, a vrlo vjerojatno i inspiriralo Marxa.

Već u uvodnom dijelu netom spomenute knjige, Engels iznosi povijest nastanka proletarijata:

Historija radničke klase u Engleskoj počinje u drugoj polovini prošlog vijeka s pronalaskom parnog stroja i strojeva za preradu pamuka. Ti pronalasci su, kao što je i poznato, dali podstreka industrijskoj revoluciji, koja je u isto vrijeme preobrazila cijelo građansko društvo, a čiji svjetsko-historijski značaj tek sada počinje da se uviđa. Engleska je klasično tlo ovog prevrata, koji je bio utoliko snažniji, ukoliko se s manje buke provodio, i stoga je Engleska klasična zemlja za razvitak njegovog najglavnijeg rezultata, proletarijata. Proletarijat se samo u Engleskoj može proučavati i u svima svojim odnosima i sa svih strana.

Mi se međutim ovdje nećemo baviti ni historijom te revolucije ni njenim ogromnim značenjem za sadašnjost i budućnost. To će biti zadatak jednog budućeg, obimnijeg rada, a za sada se moramo ograničiti na ono malo što je nužno za razumijevanje činjenica, koje slijede u daljem izlaganju, za razumijevanje sadašnjeg položaja engleskog proletarijata (Engels 1952, 13).

Nastanak radničke klase u okrilju industrijske revolucije je u značajnoj mjeri utjecao na promjene u društvu koje i danas osjećamo. Jedna od najzapaženijih je masovno napuštanje sela i naseljavanje gradova. Život radnika, kako na to Engels upozorava, u gradovima je po svojoj kvaliteti bio daleko lošiji od života u ruralnim područjima, gdje se drastično smanjio ne samo broj stanovnika, već i broj onih čija je primarna djelatnost bila poljoprivreda. Postepeno se smanjivao i broj pripadnika srednje klase. Srednja klasa je bila proizvod sitne industrije, koja je zbog naglog i silovitog napretka krupne industrije i nemogućnosti da se nosi s konkurencijom polako ali sigurno propadala. Dok se nekolicina pripadnika srednje klase uspješno asimilirala novim trendovima proizvodnje i zahtjevima tržišta, većina njenih predstavnika je zapala u teško siromaštvo i pridružila se muci proletarijata. Industrijska revolucija nije proizvela samo siromašne radnike i upropastila srednju klasu, nego je i uzdigla na prijestolje mali broj ljudi koji su akumulirali, a onda i centralizirali većinski kapital, uništili male obrtnike i stvorili apsolutni i nepodnošljivi nesklad u društvu kroz nepravednu podjelu dobara (Engels 1952, 34).

Upravo ta nepravedna raspodjela bogatstva nam je ostala u naslijeđe sve do danas. Gotovo polovica, točnije 45.8% svjetskog bogatstva je u vlasništvu jednog postotka ukupnog svjetskog stanovništva. Činjenica, kako nam pokazuju recentni podaci, koja možda čak i više zabrinjava jest ta da svega 12.2% ukupnog svjetskog stanovništva posjeduje čak 84.9% ukupnog svjetskog bogatstva. Iz ove je statistike više nego jasno vidljivo da većina populacije živi u siromaštvu ili na granici siromaštva, a tek rijetki uživaju u povlasticama koje im je omogućio kapitalizam (Inequality.org 2022).

Parni strojevi su odavno postali muzejski eksponati, ugljen već dugo nije primarni izvor energije (premda, nikada se ne zna što će biti uslijed globalne nestašice goriva), stare tvornice su srušene, napuštene ili prenamijenjene, ali klasna i financijska nejednakost zajedno s tendencijom centralizacije su i dalje itekako prisutne. One su bolni podsjetnici na sve ono loše što se dogodilo u prošlosti, a ujedno nagovještavaju jednako neizvjesnu budućnost.

Upravo fenomen centralizacije industrijske proizvodnje Engels promatra kao jedan od ključnih problema radničke klase. Centralizacija sama po sebi možda i ne bi u sebi sadržavala toliko negativan prizvuk da se odnosila isključivo na kapital. Primjerice, u ekonomskom kontekstu, ona označava spajanje postojećih kapitala u jedan jedinstveni kapital u svrhu ekonomskog rasta. Centralizacija zahvaća sva polja života, pa se sukladno tome može koristiti i kao politički, društveni ili organizacijski pojam. U širem smislu, centralizacija je težnja da se sve ovlasti i funkcije prenesu na središnja državna tijela, tj. ona označava proces okupljanja sredstava i funkcija u jednim rukama, na jednom mjestu, u jednom centru (Hrvatska Enciklopedija 2021).

Ono što je neprihvatljivo i potpuno se kosi sa svim osnovnim ljudskim pravima jest provođenje centralizacije radne snage u istoj formi u kojoj se provodi centralizacija kapitala. Nažalost, tijekom naglog industrijskog procvata u 18. i 19. st., radnici su kapitalistima bili sredstvo pomoću kojeg se obavljao proizvodni proces, a samim time i ostvarivao kapital. Drugim riječima, oni u očima kapitalista nisu bili mnogo drugačiji od strojeva ili radnog materijala. Industrijalac radnika nikada nije promatrao kao osobu, tj. kao čovjeka koji teži tomu da zadovolji osnovne životne potrebe. Radnik je hladno i beščutno sveden razinu stroja koji za mizernu dnevnicu obavlja zadani posao. Neljudski i sramotno, život radnika, njegov rad i znanje, predanost poslu, trud i odricanje postali su tek usputna postaja u velikom industrijskom napretku. Njihove životne potrebe nisu bile tema kojom se itko želio pozabaviti. Jedino što su poduzetni tvorničari znali, jest to da je njihovom poslu neizmjereno odgovaralo

centralizirati radnu snagu. Naseliti ih sve u isti grad, istu ulicu ili isto naselje činilo se sasvim smisljeno.

Iako je ova praksa započela krajem 18. st, susrećemo ju i dan danas. Sezonski radnici u turističkim mekama, radnici iz stranih država, obespravljani i slabo obrazovani tvornički radnici u slabije razvijenim državama i mnogi drugi još se uvijek susreću s nemilosrdnom centralizacijskom praksom koja u konačnici rezultira životom u neadekvatnim uvjetima.

Malo po malo, krećući se od 18. stoljeća naovamo, radnici su postali najmnogobrojnija društvena klasa, a njihove skućene nastambe počinjale su zauzimati sve više prostora. Ako uzmemo u obzir da je problem beskućništva među radničkom klasom na početku Prve industrijske revolucije bio izrazito zastupljen, okupljanje radnika u radničkim naseljima i organizacija života u istima može se činiti kao napredak. Međutim, s obzirom na iznimno loše uvjete koji su u radničkim naseljima vladali, možemo samo reći da je učinjen mali korak naprijed, ali ne i da je stambeno pitanje proletera barem približno riješeno. U konačnici možemo zaključiti jedino to da centralizacija za sobom povlači niz problema (za radnike) i niz prednosti (za industrijalce). Naime, dok su skućena radnička naselja svojim stanovnicima bez iznimke nudila tek život obilježen siromaštvom, očajem i beznađem, istovremeno su industrijalcima pružala nepresušan izvor radne snage. O problemu centralizacije Engels piše:

Ali centralizatorska tendencija industrije ne zaustavlja se na ovome. Stanovništvo se isto tako centralizira kao i kapital; to je sasvim prirodno, jer se u industriji čovjek, radnik smatra samo kao dio kapitala, kome tvorničar, pod imenom radničke nadnice, daje izvjestan procent za to što se njime koristi. Veliko industrijsko poduzeće zahtjeva mnogo radnika, koji će zajedno raditi u jednoj zgradi; oni moraju zajedno stanovati, i pri osrednjoj tvornici sačinjavaju već čitavo selo. Oni imaju potreba, a za njihovo zadovoljenje potrebni su drugi ljudi; stoga se tu naseljavaju zanatlije, krojači, obučari, pekari, zidari i stolari. Stanovnici sela, naročito mlađa generacija, navikava se na tvornički rad, srasta s njim, i kad prva tvornica, razumljivo, ne može uposliti sve, pada nadnica, a posljedica toga je da tu dolaze novi tvorničari i podižu nove tvornice. Tako od sela postaje mali grad, od malog – veliki. Ukoliko je grad veći, utoliko su veće koristi od doseljavanja u nj (Engels 1952, 34 i 35).

Jedan od problema s kojim se radnička klasa u Engelsovo vrijeme morala suočiti, a koji je nastao kao direktna posljedica centralizacije industrije bio je nastanak viška radne snage. Generacije koje su odrasle u radničkim naseljima i čiji su roditelji bili radnici u tvornicama



sasvim su se logično opredijelile za isti način života. Iako je život radnika bio ne samo daleko od idealnog, već i daleko od prihvatljivog, iznenađujuće veliki broj mladih izučio je određeni posao ili zanat u nadi da će dobiti zaposlenje u nekom od brojnih proizvodnih pogona ili jednostavno uskočiti na radno mjesto svojih roditelja. Iz ovog začaranog kruga bilo je teško pobjeći. Bez obzira na to koliko su loše i mučne živote pripadnici radničke klase vodili, njihova djeca, unučad i praunučad su upravo u tom načinu života vidjela svoju budućnost. Možda je razlog tomu bio osjećaj sigurnosti koje su im poznate okolnosti ulijevale, a možda je to bila skromna i tužna malodušnost koja vrlo često ne dozvoljava čovjeku da probije vlastite granice. Svi poznati dokumenti, traktati i propisi koji se na bilo koji način dotiču ljudskih prava i sloboda inzistiraju na jednakosti svih ljudi. Međutim, kada govorimo o mogućnostima obrazovanja, zaposlenja ili napretka, tada jednakost poprima oblik privilegiranosti. Oni koji su odrasli u radničkim obiteljima vrlo često nisu imali pristup obrazovanju, pa su tako njihove životne opcije bile prilično ograničene. Proletarijat je dakle stvarao novi proletarijat.

Višak radne snage nije nastao samo zbog novih generacija proletera, već i zato što su se u gradove nastavili doseljavati stanovnici iz ruralnih područja. Kako se broj radnika povećavao, tako je i nadnica počela padati, a industrijalcima je postalo lakše pronaći zamjenu za bolesnog ili starog radnika. Time se status radnika još više urušio, učinivši ga potrošnom robom kojoj je lako pronaći nadomjestak. Jeftina i mnogobrojna radna snaga je privlačila nove tvorničare i poticala otvaranje novih tvornica. Na taj način se umnožavao kapital, razvijala se industrija, tvorničari su postajali bogatiji, a proletarijat je postajao siromašniji (Engels 1952, 98).

Probleme radničke klase Engels je proučavao do najsitnijih detalja. S druge pak strane, pripadnici engleske srednje i visoke klase nisu ovoj temi pridavali previše pažnje. Za njih je radnička klasa bila gotovo nevidljiva, iako je sačinjavala većinu engleskog stanovništva. O njihovim životnim i radnim uvjetima malo se govorilo, a još manje pisalo, pa tako u Engleskoj, u trenutku kada je Engelsovo djelo *Položaj radničke klase u Engleskoj* bilo tek u nastajanju, nije postojao niti jedan jedini zapis o životu radnika (Engels 1952, 32).

Je li uzrok ove nezainteresiranosti ležao u bahatosti koja nekako uvijek dođe u kombinaciji s novcem i povoljnim položajem u društvu ili je postojao drugi razlog? Engels oštro i bez imalo zastoja optužuje upravo englesku građansku elitu za sve nevolje koje su snašle radničku klasu. Prema njegovom mišljenju, engleska buržoazija je bila itekako svjesna poteškoća s kojima se svakodnevno susretao proletarijat. Bili su svjesni loših životnih i radnih uvjeta, bolesti, visoke

stope smrtnosti u relativno ranoj životnoj dobi, gladi, beskućništva, malih primanja i svih ostalih neoprostivih propusta. Također, bili su svjesni i sramotne istine da im je upravo radnička klasa omogućila bogaćenje. Ovakvu vrstu moralne odgovornosti nitko ne želi preuzeti, a ponajmanje krivci. Sve dok siromaštvo jedne skupine ljudi drugoj skupini ljudi donosi profit, bit će ignorirano.

Ignoriranje problema radničke klase imalo je još jedan razlog. To je bila slika koju je englesko društvo željelo poslati u svijet. Želja da se srednja klasa predstavi kao reprezentativna klasa u Engleskoj prevladala je sve moralne barijere (Engels 1952, 31). Engels bilježi:

Ali i pored svega toga engleska srednja klasa, a naročito tvorničari koji se direktno bogate na račun bijede radnika, neće ništa da znaju o toj bijedi. Ona, koja se osjeća kao moćna klasa, kao klasa koja reprezentira naciju, stidi se da pred očima svijeta otkriva rane na tijelu Engleske; ona neće priznati da se radnici nalaze u bijedi jer bi moralnu odgovornost za tu bijedu morala snositi ona, imućna, industrijska klasa. [...]

Englezi još nemaju ni jedne jedine potpune knjige o položaju svojih radnika, ma da ga već odavno ispituju i petljaju se njime. Otuda pak i duboki gnjev cijele radničke klase, od Glasgowa do Londona, protiv bogataša, koji ih sistematski eksploatiraju i zatim bezdušno prepuštaju njihovoj sudbini, gnjev koji će u nedalekoj budućnosti, što se može i sračunati, dovesti do revolucije, prema kojoj će prva francuska revolucija i godina 1794. izgledati kao dječja igra (Engels 1952, 31 i 32).

Nezadovoljstvo proletarijata s vremenom je raslo i bilo je samo pitanje vremena kada će se situacija oteti kontroli. Engels je dao pretpostavku da će akumulirana ljutnja radnika u jednom trenutku prerasti u revoluciju (u usporedbi s kojom će Francuska revolucija izgledati kao dječja igra) i da će radnici sami stati na kraj buržoaziji i njenom sustavnom pljačkanju i iskorištavanju. Svakim novim poglavljem knjige, Engels uranja u novi problem radničke klase. Kad pomislimo da situacija ne može u egzistencijalnom smislu biti gora, da je sve rečeno i da smo dotakli sve sfere života i rada, autor nam predstavlja dodatne patnje i strahove.

Ništa ne crpi energiju i ne paralizira ljudske misli kao neizvjesnost. Usudila bih se reći da je upravo ona svojevremeno bila najveći od svih neprijatelja radničke klase koje nam je Engels prezentirao. Ona u cjelini obuzima čovjeka, drži ga na mjestu, ne dozvoljava mu slobodu i baca ga u stanje podčinjenosti i poniznosti. Za engleske je radnike neizvjesnost bila sastavni dio života. Nitko im nije mogao (ili nije želio) garantirati što će se s njima dogoditi sutra. To što

danas imaju posao, primaju plaću i radom osiguravaju sebi i svojoj obitelji sredstva za život nije značilo ništa. U uvodnom dijelu knjige *Položaj radničke klase u Engleskoj*, milijunska radnička klasa je slikovito opisana kao skupina ljudi koji nemaju nikakvo privatno vlasništvo i danas pojedu ono što su jučer zaradili. Ipak, upravo ta radnička klasa je najviše zaslužna za ostvarenje velike i snažne Engleske (Engels 1952, 39 i 40). Iako je proletarijat s vremenom postajao sve više svjestan svoje uloge u engleskom društvu, svoje moći i sposobnosti, dugi se niz godina borio sa nesigurnom sudbinom. Ranije spomenut višak radnika također im nije išao u prilog. Svaki radnik je bio svjestan uznemirujuće činjenice da je zamjenjiv. Nažalost, toga su bili svjesni i industrijalci.

Kada se sagleda šira slika, dolazimo do prilično jednostavne računice u kojoj radnik dobiva minimum, tj. točno onoliko koliko mu je potrebno da preživi, dok njegov poslodavac ostvaruje maksimalan profit. U strahu od otkaza (a sukladno s time i gubitka prihoda) radnik nije izražavao nezadovoljstvo, nije tražio više i mirio se s ionako bezizlaznom situacijom. Iz istog razloga nastoji kroz rad odraziti svoju želju i volju za istim. Koliko su nemilosrdni bili radni uvjeti govori i činjenica da je prosječna plaća tvorničkog radnika u vremenu Prve industrijske revolucije iznosila 10 šilinga na tjedan. Za isti posao žene su bile plaćene 5 šilinga, a djeca samo 1 šiling tjedno. Najam životnog prostora je za obitelj stajao 5 šilinga mjesečno, što nije ostavljalo mnogo sredstava za ostale životne potrepštine (Beck 2016). Zbog niskih primanja, djeca vrlo često nisu imala drugog izbora nego zaposliti se, kako bi njihova obitelj lakše podmirila troškove života. Očekivano, djeca su bila vrlo tražena radna snaga, što zbog malih troškova njihova zaposlenja, što zbog njihove sposobnosti da obavljaju posao kojeg odrasli zbog fizičke veličine nisu mogli obavljati. Otegotna okolnost bila je i ta da se radnicima kašnjenje na posao ili uzimanje pauze oduzimalo od plaće, a radna smjena je trajala od 12 do 16 sati (Beck 2016). Engelsovim riječima:

Istina, od gladi umiru samo pojedinci, ali šta garantira radniku da sutra i on neće doći na red? Tko mu osigurava njegov položaj? Tko mu jamči da će se, kad sutra iz bilo kakvog razloga ili bez ikakvog razloga bude otpušten, moći sa svojom porodicom održati dok ne nađe drugog gospodara, koji mu daje hljeb? Tko radniku garantira da je dovoljna dobra volja za rad pa da rad dobije, da su poštenje, marljivost, štedljivost i još mnoge druge vrline, koje mu mudra buržoazija preporučuje, za njega pravi put ka sreći? Nitko. On zna da danas nešto ima, i da od njega ne zavisi da li će i sutra nešto imati; on zna da ga ma kakva koještarija, svaki kapris poslodavca, svaka loša trgovačka konjunktura mogu ponovo gurnuti u bijesni vrtlog iz koga se

privremeno bio spasio, a u kome mu je teško, često puta i nemoguće održati se na površini. On zna da je, ako danas može živjeti, sasvim neizvjesno da li će i sutra živjeti (Engels 1952, 39 i 40).

Dok je s jedne strane engleska buržoazija uporno okretala glavu od sve izraženijih problema proletarijata i njihove financijske nesigurnosti, njemački kancelar Otto von Bismarck je još 1881. godine zauzeo osuđujući stav prema ovoj praksi naglašavajući to da je neizvjesnost krajnje nepotreban teret koji se mora skinuti s leđa radnika. Bismarck je smatrao nedopustivim da oni koji zbog bolesti ili životne dobi nisu više u stanju raditi budu prepušteni sami sebi (Laskow 2014). Ako ekonomija ili društvo od osobe nemaju direktnu korist, to ne znači da ta osoba ne zaslužuje imati osigurana osnovna sredstva za život. Na kraju se u najnepovoljnijem položaju, prema Bismarckovim riječima, nađu upravo oni koji su nakon mnogih desetljeća marljivog, predanog i kvalitetnog rada bačeni u siromaštvo jer je njihova uloga u radnom svijetu završila. Klasična naknada za siromašne u takvoj situaciji ne bi bila dovoljna jer umirovljeni radnik ne bi trebao ovisiti o milodaru države (Frölich, Kaplan, Pagés, Rigolini i Robalino 2014, 36).

Ono što Bismarck sugerira (a s istim bi se vjerojatno složio i Engels) jest to da stvaranjem zdravijeg radnog okruženja, osiguravanjem radnih mjesta, poticanjem financijske stabilnosti i poboljšanjem radnih i životnih uvjeta radničke klase nastaje progresivno, uravnoteženo i snažno društvo.

Iako je od trenutka kad je Engelsova knjiga objavljena, pa do Bismarckove izjave prošlo više od 40 godina, ne možemo i ne smijemo osporiti njezinu važnost. Odavanje priznanja radničkoj klasi, rasprava o njenom društvenom položaju i zauzimanje za njena prava nije bilo svojstveno pripadnicima političkog vrha. Kroz ovu izjavu možemo osjetiti promjenu društvene struje, postupno prebacivanje fokusa na socijalnu politiku i naznaku skorog napretka. Frölich, Kaplan, Pagés, Rigolini i Robalino navode:

Stvarna pritužba radnika jest ona koje se odnosi na nesigurnost njegove egzistencije; nije siguran da će uvijek imati posao, nije siguran da će uvijek biti zdrav, a predviđa da će jednog dana biti star i nesposoban za rad. Ako padne u siromaštvo, pa makar i samo dugotrajnom bolešću, tada je potpuno bespomoćan, prepušten sam sebi. Društvo trenutno ne priznaje nikakvu stvarnu obvezu prema njemu osim uobičajene pomoći siromašnima, čak i ako je cijelo vrijeme tako vjerno i marljivo radio. Uobičajena pomoć siromašnima, međutim, ostavlja ga s

mного neispunjenih želja i potreba, posebno u velikim gradovima, gdje je puno gore nego na selu (Frölich, Kaplan, Pagés, Rigolini i Robalino 2014, 36).

Neizvjesnost se nije odnosila samo na strah od gubitka radnog mjesta, već i na pitanje smještaja. U prvoj polovici 19. stoljeća u Londonu je živjelo oko 50 000 beskućnika (Engels 1952, 45). Većina njih pripadala je radničkoj klasi. Bili su to vrijedni, izmučeni, umorni ljudi koji su, po Engelsovim riječima, zaslužili više poštovanja i divljenja od svih londonskih moćnika zajedno. Lišeni dostojanstva i svake životne sreće, izloženi i u stalnoj borbi za život, koji je u mnogim trenucima više nalikovao patnji nego životu, nastanjivali su jeftina prenoćišta, napuštene zgrade i uličice. Oni sretniji su noći provodili u krevetima, zajedno s još četvero ili petero ljudi, u sobama u kojima niti nije bilo ničeg drugog osim kreveta. Skučene prostorije udomljavale su nesretnike različitih dobi, spola i zdravstvenog stanja, ali iste nesretne sudbine. Kako nesreća nikada ne dolazi sama, tako niti nevolje siromašne radničke klase nisu stale na neadekvatnom smještaju. U zajedničkim spavaonicama, koje su vrlo brzo postale plodno tlo kriminalu, često su se počele događati organizirane pljačke, ali i mnoge druge stvari oko kojih Engels ne ulazi u detalje, već samo navodi da je „naš jezik daleko humaniji od naših djela, pa se stoga neke zlobe ne mogu opisati“ (Engels 1952, 46).

Ono na što se stavlja poseban naglasak jest činjenica da nitko od ovih ljudi nije bio kriv za svoju nesreću. Naravno, krivac za ovakvo stanje bio je i više nego očit. Kao što sam već spomenula, pohlepni duh kapitalizma, neutaživa žeđ za novcem i potpuna odsutnost empatije upropastili su nemali broj generacija proletarijata. Gotovo niti jednom pripadniku radničke klase, uz sav mogući trud i naporan rad, nije pošlo za rukom otrgnuti se od oskudice i pronaći dostojanstven život.

U sjeni industrijske revolucije i gospodarskog napretka velikog engleskog carstva, obitavalo je nevidljivo stanovništvo koje nije znalo gdje će navečer leći na počinak, što će i hoće li uopće jesti i hoće li i dalje imati posao koji ne donosi apsolutno ništa. Oni kojima na kraju dana u džepu ne bi ostao *penny* ili dva, zaspali bi u parku pod vedrim nebom, ironično, nedaleko od prozora kraljice Viktorije (Engels 1952, 46). Na tom tragu Engels bilježi:

Meni ne pada na pamet da tvrdim da svi londonski radnici žive u takvoj bijedi kao ove tri porodice; ja dobro znam da na jednog, koga je društvo tako strašno zgazilo, dolazi njih deset koji bolje žive. Ali ja tvrdim da se hiljade marljivih i valjanih porodica, mnogo valjanijih i čestitijih nego svi londonski bogataši, nalaze u takvom čovjeka nedostojnom položaju, i da svakog

proletera bez izuzetka može snaći, bez njegove krivice i pored svih njegovih naprezanja, ista sudbina.

Ali uza sve to su oni, koji još imaju ma kakav krov nad glavom, ipak sretni prema onima koji nemaju nikakvog krova nad glavom. U Londonu svakog jutra ustaje 50 hiljada ljudi, koji ne znaju gdje će iduće noći nasloniti svoju glavu. Najsretniji od njih su oni kojima uspije uveče da ostane dva pensa, da odu u prenoćište, u tzv. lodginghouse, kojih ima mnogo u svim velikim gradovima, i gdje oni za svoj novac nalaze sklonište. Ali kakvo sklonište? Kuća je odozgo do dolje ispunjena krevetima, u jednoj sobi ima četiri, pet, šest kreveta, jednom riječju onoliko koliko ih može da stane [...]

[...] A što je s onima koji nemaju da plate takvo prenoćište? Oni spavaju gdje stignu, po pasažima, arkadama, u kakvom kutu, gdje ih policija ili vlasnik zgrade neće uznemiravati u spavanju. Neki odlaze i u utočišta, koja su ondje podignuta privatnim dobročinstvima, neki spavaju u parku na klupama, ispod samih prozora kraljice Viktorije (Engels 1952, 45 i 46).

Problematikom radničke klase i njihovim teških životnim uvjetima pozabavio se 1843. *The London Times*. Patronizirajućim i osuđujućim tonom prema engleskoj gospodi, *The London Times* je predstavio problem beskućništva ne samo kao estetski problem koji narušava izgled velikog, luksuznog grada, već kao problem koji baca svjetlo na sve krive vrijednosti i težnje društva (Engels 1952, 46, 47). Uz standardne brojke i referencu na policijsko izvješće, u javnost izlazi slika londonskog proletera kao iscrpljenog, izmučenog siromaha kojem se uporno ruga cjelokupna engleska buržoazija. Članak navodi da se bogatstvo iz svojih svijetlih salona, okrutno, bezobrazno i kroz užitak (pa možda čak i nesvjesno) smije nepoznatim ranama oskudice (Engels 1952, 47). Također, iznosi i činjenicu da čak niti najbogatiji dijelovi grada nisu pošteđeni prizora sirotinje koja spava na ulici. Prema riječima autora članka u *The London Timesu*, od ključne je važnosti postati svjestan toga da se i u najpristojnijim predjelima najbogatijeg grada Božje zemlje može pronaći sirotinja koja trune u gladi i bolesti, ta da se treba ostaviti teoretiziranja i hitno početi djelovati (Engels 1952, 47). Iz Engelsova pera saznajemo:

'Iz jučerašnjeg izvještaja koji smo dobili od policije izlazi da prosječno oko 50 hiljada ljudskih bića spavaju svake noći u parku, nemajući nikakve druge zaštite od nepogode osim drveća i udubljenja u bedemima. Većina od njih su mlade djevojke, koje su, zavedene od vojnika, došle u glavni grad i gurnute u široki svijet, prepuštene bijedi u nepoznatom gradu i strašnom nehaju preranog poroka.

To je zaista užasno. Sirotinje mora biti svuda. Neimaština će svuda naći sebi puta i nastaniti se sa svom svojom odvratnošću i u centru jednog velikog i lijepog grada. U hiljadama uskih ulica i uličica jedne velike metropole mora, bojimo se, biti uvijek mnogo patnje, mnogo takve koja vrijeda naše oko, mnogo takve koja nikada ne izlazi na svijetlo dana.

Ali da u onom krugu kojim se ogradio bogatstvo, veselje i sjaj, da u blizini kraljevske veličine Sendžemskog dvora, baš uz samu sjajnu bejsuatersku palatu, gdje se susreću stari i novi aristokratski kvart, da u kraju u kome se oprezni i profinjeni ukus moderne arhitekture čuvao da podigne ma i najmanje prebivalište za sirotinju, u kraju koji je izgleda, namijenjen isključivo uživanju bogataša, da tu svijuju gnijezdo bijeda i glad, bolest i porok i svi slični užasi koji izjedaju tijelo za tijelom i dušu za dušom?

Stvarno, to je monstruozno stanje. Najveća zadovoljstva, koja mogu dati tjelesno zdravlje, duhovna živost, nevina osjetilna zadovoljstva, u neposrednom dodiru s krajnjom bijedom! Bogatstvo koje se odozgo, iz blistavih salona, smije, smije s brutalnim nehajem ne znajući za rane bijede. Tamo radost koja se nesvjesno ali grozno ruga bolu, koji tamo dolje stenje! To je borba svih suprotnosti, sve protiv riječi jedno drugom, samo ne porok koji vodi u iskušenje i porok koji se podaje iskušenju. [...]

No neka svi ljudi imaju na umu da se u najsjajnijem kvartu najbogatijeg grada na svijetu može svake noći, svake zime, naći žena, mladih po godinama, ali starih po grijesima i patnjama, istjeranih iz društva, onih koji propadaju od gladi, prljavštine i bolesti. Neka svi to imaju na umu i neka se nauče da ne teoretiziraju, već da djeluju. Bog je svjedok, da danas ima mnogo mjesta za djelovanje' (Engels 1952, 46 i 47).

Groteskno izvješće *The London Timesa* iz listopada 1843. precizno opisuje stanje engleskog društva i nepomirljive razlike između buržoazije i proletarijata, potvrđujući pritom sve ono što je Engels već u nekoliko navrata naveo. Iako se cjelokupnoj engleskoj buržoaziji činilo da obespravljenost radnika neće izazvati slom društva i gospodarstva, ljutnja i očaj koji su se postepeno nagomilavali na leđima proletarijata itekako su mogli u bilo kojem trenutku postati nezaustavljiva, razorna lavina. U nastavku djela, Engels se osvrće i na stanje u Irskoj i Škotskoj, govori o tome kako strojevi postaju konkurencija radniku, potiskujući ga pritom iz proizvodnog procesa, dotiče se i omjera muške i ženske radne snage u tvornicama, kao i pitanja radničke ishrane.

Vodeći se Engelsovim primjedbama, lako se dolazi do zaključka da se rad bez ikakvih prava po svojoj prirodi vrlo malo razlikovao od robovlasništva. Oduzeti čovjeku slobodu i prisiliti ga na

rad ili mu dati zaposlenje sa sramotno niskim primanjima i na taj način mu indirektno oduzeti slobodu pripadaju u istu kategoriju kršenja ljudskih prava. Iako sam u ovom poglavlju kao primjer života radničke klase prije nastanka radničkih pokreta uzela englesku radničku klasu, želim napomenuti da niti u ostalim zemljama koje su bile zahvaćene industrijskom revolucijom situacija nije bila mnogo drugačija.



## **2. Druga internacionala i borba za radnička prava**

U prethodnom poglavlju sam detaljno opisala život radničke klase na samim počecima industrijske revolucije. Sustav u kojem se tek mali postotak stanovništva bogatio na potplaćenom radu proletera nije bio dugoročno održiv. Velik broj stanovnika male ili nikakve platežne moći eventualno bi doveo do postupnog umiranja ekonomije. Jer, kako prodati proizvod ili uslugu, ako je broj mušterija ograničen? Kako poticati bilo koju gospodarsku granu ako zabrinjavajuće velik postotak stanovništva nema niti osnovne uvjete za život? U svoj svojoj bešćutnosti, oholosti i nemilosrdnosti, kapitalizam bi pronašao put ka samouništenju.

Nastavak rada posvetit ću onima koji su prepoznali potrebu da se proleter zaštiti od kapitalističke eksploatacije i idejama koje su nadahnule prvo radničko udruženje u povijesti.

### **2.1. Međunarodni savez radnika**

Premda je tema ovog diplomskog rada Druga internacionala, njene ideje i utjecaj koji je imala na razvoj radničkih prava, voljela bih priču o njoj započeti revizijom događaja koji su doveli do njenog nastanka. Imajući to na umu, usudila bih se reći da povijest Druge internacionale započinje 28. rujna 1864. u Londonu, nastankom Prve internacionale, odnosno Međunarodnog saveza radnika. Tog dana je na svjetsku političku scenu stupio pokret čiji je glavni cilj bio na međunarodnoj razini ujediniti sve radnike u svrhu promicanja ideje radničkih prava i klasne borbe.

Grad koji je bio dom tisućama obespravljenih i osiromašenih radnika, tisućama beskućnika iz redova proletera i zastrašujuće velikog broja djece koja su bila zaposlena u industriji, postao je tako mjesto gdje se rodila prva iskra revolta i aktivizma koja je u godinama koje su slijedile učinila ogroman pomak, ne samo po pitanju radničkih prava, već po pitanju generalnog unapređenja društva (Renshaw 1964).

Povod za osnivanje Prve internacionale bilo je takozvani Siječanjski ustanak koji se dogodio u Poljskoj 1863. On je motivirao britanske i francuske radnike na ostvarivanje bliže suradnje i stvaranje snažnijeg, neprekinutog odnosa. Henri Tolain, Joseph Perrachon i Charles Limousin posjetili su London u srpnju 1863., te su nazočili sastanku u dvorani St. James u znak solidarnosti s poljskim ustankom. Prilikom spomenutog sastanka, pokrenuta je rasprava o potrebi stvaranja međunarodne organizacije koja bi, između ostalog, spriječila uvoz strane

radne snage ukoliko bi došlo do štrajka domaćih radnika. Prva internacionala postala je upravo ta organizacija (Woods 2014, IDOM).

Karl Marx nije bio niti osnivač, niti predvodnik Prve internacionale. Štoviše, čak nije niti sudjelovao u organizaciji skupa u Londonu 1864. Na skupu je tiho, povučeno, pa čak i pomalo sramežljivo sjedio na bini, predstavljajući pritom njemačku radničku klasu. Valja napomenuti da je Marxov, iako u početku skroman, angažman oko Prve internacionale označio njegov izlazak iz političke izolacije. Vrlo brzo postao je njena centralna figura, simbol i vodič. Marx je u Londonu izabran za jednog od 32 člana privremenog Općeg vijeća Prve internacionale, te je odmah preuzeo njegovo vodstvo (Jain i Rodriguez 2017).

Prva internacionala je okupljala lijevo orijentirane političke skupine i sindikalne organizacije. Bila je to prva organizacija koja je za svoj cilj imala unapređenje radnih i životnih uvjeta radničke klase. Premda se glasno zalagala za bolji položaj radnika u društvu, industrijalci u početku nisu obraćali previše pažnje na njen rad, niti je smatrali u bilo kojem smislu prijetnjom kapitalističkom sustavu:

Liberalna buržoazija isprva nije smatrala Internacionalu opasnošću ili organizacijom od koje se treba bojati. Štoviše, liberali su se nadali da će ponovno učiniti ono što su činili u prošlosti, a to je da buđenje radničkih masa polažu na račun vlastite borbe za buržoaske političke slobode. Čak i kada se spomenula potrebu da proletarijat ovisi o vlastitim snagama u borbi za potpunu emancipaciju, liberalna buržoazija je to smatrala samo izričajem vlastitog univerzalnog peana samopomoći, tj. doktrinom koja je uključivala predaju radničke klase pod vlast kapitala (Steklov 1928, 36).

Što se tiče njenog političkog uređenja, poprimila je karakter visoko centralizirane stranke, utemeljene prvenstveno na pojedinačnim članovima, organiziranih u lokalne skupine, koje su bile integrirane u nacionalne federacije, iako su unutar nje neki sindikati i udruge bili kolektivno povezani. Vrhovno tijelo Prve internacionale bio je Kongres, koji se svake godine sastajao u drugom gradu, formulirao načela Prve internacionale, njene ideje i stavove. Opće vijeće izabrano od strane Kongresa imalo je sjedište u Londonu i služilo je kao izvršni odbor. Njegova je pak uloga bilo imenovanje odgovarajućih tajnika za svaku od nacionalnih federacija organiziranje, prikupljanja sredstava za potporu štrajkovima u raznim zemljama i općenito promicanje ciljeva Međunarodnog saveza radnika (Jain i Rodriguez 2017).

U samu bit Prve internacionale, bile su snažno ukomponirane marksističke ideje. Tvrdnja da borba između suprotstavljenih društvenih klasa, ponajviše između buržoazije i proletarijata, definira ekonomske odnose u kapitalistički uređenom društvu, te na kraju dovodi do revolucionarnog komunizma može se rastumačiti kao ideja, ne samo Prve internacionale, već gotovo svakog socijalističkog pokreta (Chambre i McLellan 2021).

Tek godinama kasnije, prema riječima Predraga Vranickog, osviješteni su razmjeri utjecaja Marxovih i Engelsovih filozofskih misli na Prvu internacionalu:

Razdoblje Prve Internacionale tek je period početnih prodiranja Marxovih i Engelsovih koncepcija u radnički i socijalistički pokret. Treba imati na umu da se do osamdesetih godina nije moglo mnogo ni znati o njihovim filozofskim pogledima, jer su neki rani rukopisi bili već zaboravljeni, a drugi, kako smo već vidjeli, prepušteni u ladicama »glodarskoj kritici miševa« ili uopće nisu bili namijenjeni za štampu (Vranicki 1971, 207)

Broj članova Prve internacionale možda je najbolji pokazatelj njene važnosti krajem 19. st. Prema podacima iz službenog časopisa Međunarodnog saveza radnika pod nazivom *Journal Officiel* (Parul i Rodriguez, 2017), on je dosegnuo zapanjujućih 8 miliona. S druge strane, postoji teorija da su članovi Općeg vijeća organizacije namjerno svijetu prezentirali pogrešne podatke o broju članova kako bi odjek o samoj organizaciji bio veći i kako bi lakše promovirali njene ideje. Bez obzira na to kako postavimo stvari, Međunarodni savez radnika ostvario je veliki interes i želju za promjenom unutar redova proletarijata.

Snažan, ali ne i nedostižan zajednički cilj, podrška i angažman proletarijata, relativno brzo proširenje cijelom Europom i Sjevernom Amerikom ipak nisu bili dovoljni da održe Prvu internacionalu na okupu. Čak niti ona nije bila imuna na razilaženja u stavovima unutar vlastitih redova. Dvije suprotne struje, statisti i anarhisti, uzrokovali su njen raskol 1876. Posljednji skup na kojemu je proglašen završetak djelovanja Prve internacionale upriličen je u Philadelphiji uz malobrojne okupljene (Renshaw 1964). Vranicki sumira:

Struktura modernog društva, kompleksnost njegova sastava i tendencija razvoja, višestruke mogućnosti realiziranja pojedinih parcijalnih ciljeva koje su mogle zasjeniti stvarne i osnovne tendencije tadašnjeg kretanja – sve su to momenti koji su objektivno omogućavali i omogućuju i danas razilaženja u shvaćanju i cilja i metoda borbe. Da li će se jedni prikloniti više reformističkim ili revolucionarnim shvaćanjima zavisi naravno, ne samo od objektivnih poticaja nego i subjektivnog položaja u datom društvu, ličnih tradicija, karakternih osobina i

sposobnosti da se jasno razlikuje u određenim momentima osnovno od sporednog, glavne poluge historijskog kretanja od blijedih palijativa. A to su one subjektivne karakteristike koje posjeduju velike revolucionarne ličnosti i po kojima se odvajaju od ostalih političkih aktera.

Ni jedna razvijenija europska zemlja nije bila pošteđena od ovih kontroverza i principijelnog rascjepa unutar socijalističkih pokreta (Vranicki 1971, 243).

Marx, koji je ostao vjeran organizaciji sve do njenog raspada nije doživio ponovni procvat socijalističkih ideja u sklopu Druge internacionale. Šest godina nakon njegove smrti borba protiv kapitalizma, bezdušnog neprijatelja svih radnika, nastavila se u jednom novom obliku, vođena novim vizionarima. Kapitalizam se nije namjeravao ugasiti. Naprotiv, rastao je iz dana u dan i izjedao proletarijat. Radničke organizacije nisu bile produkt slučajnosti, kao što niti sam socijalizam nije produkt slučajnosti. Oni su rođeni iz puke potrebe da se smanji ljuska patnja, oplemeni i socijalizira društvo, skine nepotreban teret s leđa najranjivije skupine ljudi i razoruža ona malobrojna, ali snažna i bahata buržoazija. Upravo ta krema društva izgradila je svoj imperij na potlačenom i podcijenjenom narodu, tj. na njegovom potplaćenom radu, normalizirala privatizaciju i u konačnici preuzela sveobuhvatnu dominaciju nad svjetskim gospodarstvom. Jedino rješenje i jedini izlaz iz ove, naizgled beznadne, situacije leži u otporu potlačenih, njihovoj volji i ustrajnosti da stanu na kraj vlastitoj nesreći. Sva pohlepa kapitalizma i neosporna potreba za otporom ogleda se u ovom Gibsonovom citatu:

Bunimo se jer moramo. Otpor kapitalu je neizbježan i poprima nove i neočekivane oblike unutar i izvan proizvodnje.

Kapitalizam, međutim, ide dalje u svojoj beskrajnoj potrazi za besplatnim radom i besplatnim dobrima, nemilosrdno iskorištavajući ljudska bića, životinje i okoliš. Ali, tvrdio je Marx, otpor i kapitalistička kriza također ga prisiljavaju na traganje za inovacijama i potiču da konstantno prkosi prostornim i vremenskim ograničenjima.

Komodificirajući sve, njezini ideološki borci za nagradu oblače eksproprijaciju kao slobodu iskorištavanja sebe u povremenim i nesigurnim poslovima (Gibson 2018).

## **2.2. Marxova promišljanja o kapitalizmu i radničkim pravima**

Marxovo filozofsko naslijeđe nikada neće prestati biti relevantno, pogotovo ne u onim situacijama kada diskurs skrene k temi proletarijata. Sve dok postoji proleter, običan radnik, marljiv i siromašan zaposlenik bogatoga gazde, otuđen od proizvoda vlastitog rada, kao i

samoga sebe, postojat će i marksizam. Sve dok postoji obespravljani radnik, postojat će i potreba za radničkim pokretima.

*Universalgenie*, rekli bi Nijemci ako bi morali jednom riječju opisati Marxa. Univerzalni genij, čovjek s mnogo interesa, s mnogo znanja u različitim poljima, blag i nenametljiv, a opet nenadmašiv u svojoj veličini. Neopterećen dostizanjem materijalnog blagostanja, slave, uspjeha i ostalih uobičajenih ljudskih čežnji. Filozof dosljednih misli, odan vlastitim idejama, predan u borbi za pravednije društvo i klasnu jednakost. Hrabar da se suprotstavi moćnijem protivniku i spreman boriti se za korist i dobrobit drugih.

Bitka između Davida i Golijata koju je poveo promijenila je tijek povijesti. Uvijek iznova citiran, ostaje u središtu nikad prekinutog konflikta između dobra i zla.

Što nam Marx zapravo govori? Kakvo društveno uređenje zastupa i koje ciljeve drži važnima? Gibson odgovara:

Marxova kritika kapitala temelji se na filozofskoj perspektivi koja se može smatrati radikalno humanističkom. To nije samo kritika otuđenja, već kritika koja se temelji na stvarnosti ljudskog života kojeg je izjedao fetiš akumulacije kapitala. Krvava i nasilna *ružičasta zora* kapitalizma, odnosno ono što je Marx nazvao *primitivnom akumulacijom*, proces je kojem se suvremeni kapitalizam neprestano vraća.

Radnici mogu slobodno prodati svoj rad za plaću jer su nasilno otuđeni od drugih sredstava za preživljavanje. Na taj način se kapitalizam naturalizira i poprima fetiški karakter kao subjekt života.

Otuđenje postaje kovanica svih društvenih odnosa. Ideja da ljudi fetišiziraju robu, trošeći na taj način svoje budno vrijeme ili pak sanjaju o njoj, uzrokovana je jednostavnom inverzijom koja robi daje subjektivnost i svodi ljudske radnike na objekte (Gibson 2018).

Upravo ova teza baca svjetlo na formulu globalnog uspjeha kapitalizma. Naime, otkako postoji uređeno društvo, postoje i vrijednosti koje su vezane uz određenu robu. One su podložne promjeni, pa je tako primjerice vrijednost soli danas mnogo manja nego što je bila u antičko doba, a vrijednost goriva je daleko veća nego prije dvadeset godina. Ono što zapravo želim reći jest to da u svakom trenutku svaka stvar, predmet ili usluga ima svoju cijenu, tj. vrijednost.

Apsurd je nastao onda kada je ta vrijednost premašila vrijednost ljudskog života. Predmeti koji su se masovno počeli proizvoditi tijekom Industrijske revolucije uvelike su premašivali

vrijednost rada uloženog u njihovo stvaranje, pa su sukladno tome postali fetiš društva. Vrijednost tih predmeta ležala je u njima samima, bila im je inherentna i ni na koji način nije proizlazila od osobe koja je bila zaslužna za njihov nastanak. Fetišizam je pojam koji potječe iz antropologije, a odnosi se na stvari kojima je dana duhovna, nadnaravna moć. Uglavnom su to bili sveti simboli koji su svojom pojavom predstavljali inače nevidljivu, božju silu. U kapitalizmu je fetiš onaj predmet od kojega njegov vlasnik ima koristi. Ukratko, kapitalizam u fokus stavlja robu, a radniku dodjeljuje sporednu ulogu bezimenog proizvođača. Riječima Marxa:

Na prvi pogled roba izgleda stvar sama po sebi razumljiva, trivijalna. Iz njene analize izlazi da je ona veoma vraška stvar, puna metafizičkih domišljanja i teoloških mušica. Ukoliko je upotrebna vrednost, nema u njoj ničega misterioznog, bilo da je posmatram sa stanovišta da svojim svojstvima zadovoljava ljudske potrebe, ili da ta svojstva dobija tek kao proizvod ljudskog rada. Očigledno je da svojom delatnošću čovek menja oblike prirodnih materija na način koji mu je koristan. Na primer, menja se oblik drveta kad se od njega pravi sto. Pa ipak sto ostaje drvo, ordinarna čulna stvar. Ali čim istupi kao roba, pretvara se u stvar čulno natčulnu (Marx 1978, 73).

U središtu interesa kapitalizma stoji roba. Njezina vrijednost ili vrijednost koju može proizvesti njezina su osnovna odredba. Iako je radnik sudjelovao u proizvodnom procesu, on je od finalnog proizvoda u potpunosti odvojen. Onog trenutka kad završi proizvodnja, predmet u kojeg su uloženi sati rada u svoj svojoj cjelovitosti se distancira od svog proizvođača. Sve kvalitete koje tom predmetu pripadaju u očima krajnjeg korisnika čine se apriornima. Za razliku od kapitalizma, Marx u središte želi staviti čovjeka. Smatra neprihvatljivim to da se neživoj materijalnoj stvari pripisuju dublje osobine, dok se vrlo stvarni ljudski kadar industrijskog sektora ostavlja po strani:

Nasuprot tome, robni oblik i odnos vrednosti proizvoda rada nemaju apsolutno nikakve veze s njihovom fizičkom prirodom i odnosima među stvarima koji odatle proizlaze. Ovde samo određeni društveni odnos među samim ljudima dobija za njih fantazmagoričan oblik odnosa među stvarima. Stoga, da bismo našli analogiju, moramo pribeći maglovitoj sferi religioznog sveta. Tu se proizvodi ljudskog uma pojavljuju kao samostalni likovi, koji su obdareni sopstvenim životom i stoje u određenom međusobnom odnosu i odnosu sa drugim ljudima. To isto se događa s proizvodima ljudske ruke u svetu robe. To ja nazivam fetišizmom, koji prijanja

za proizvode rada čim se proizvedu kao roba — koji je, dakle, neodvojiv od robne proizvodnje (Marx 1978, 695).

Kroz Marxovu kritiku kapitalizma i teoretiziranje o robnom fetišizmu lako je primijetiti poraznu činjenicu da još uvijek nije pronađen konkretan način otuđenja od ovog fenomena. Roba izaziva fiksaciju društva, ona je predmet požude, statusni simbol i mjerilo uspjeha. Pa čak niti oni najuporniji u ostvarenju minimalističkog životnog stila teško se mogu otrgnuti od privlačnog osjećaja sreće proizašlog iz jedne obične kupnje. Roba je specifičan pojam, nimalo jednostavan i bezazlen. Roba u sebi sadrži ljudski rad. Nažalost, u mnogim slučajevima, riječ je o potplaćenom i obespravljenom radu. Suvremeno društvo ne donosi rješenje ovog problema, već upravo suprotno. Pitanje robnog fetišizma se sve više produbljuje (Felluga 2011). Upravo na tom tragu Gibson navodi:

Marx je upozorio na to da, premda je otkrivanje tajne fetiša ključno, ne treba očekivati da će nas spoznaja o njemu osloboditi njegove zasljepljujuće moći. Umjesto toga, samo su ljudska bića u borbi mogla pobijediti fetiš, tj. kapitalizam (Gibson 2018)

Još jedan vrlo važan aspekt kojeg se Marx dotiče jest pitanje radnog vremena i proizvodnje viška vrijednosti koji bez iznimke uvijek na kraju pripadne kapitalistu, kao i korištenje dječje radne snage u čitavom proizvodnom procesu. Unutar industrijskih krugova vrijedila je teza da radnik tek u posljednjem satu svoga rada proizvede vrijednost koja ide njegovom gazdi. U 8 ili 10 sati rada on zapravo nadoknađuje troškove proizvodnje, materijala koje je u proizvodnju uloženo, najamninu i svoju vlastitu nadnicu. Ironično, radnik odrađuje trošak koji mu zapravo uopće ne pripada:

Ali se na ovu formulu mogu nadovezati i veoma varvarske predstave, naročito u glavama koje su isto toliko praktički zainteresovane u procesu oplođavanja vrednosti, koliko im je u interesu da ga teorijski naopako shvate. Tako se može uobraziti da, npr., naš prelac za prvih 8 časova svoga radnoga dana proizvodi, odnosno nadoknađuje vrednost pamuka, idućeg časa i 36 minuta vrednost utrošenih sredstava za rad, idućeg časa i 12 minuta vrednost najamnine, a da gazdi fabrike, proizvođenju viška vrednosti, posvećuje samo čuveni 'poslednji čas'. Tako se prelcu tovari na leđa dvostruko čudo da pamuk, vretena, parnu mašinu, uglj, ulje itd. proizvodi u istom trenutku kad pomoću njih prede, te da od jednog radnog dana datog stepena intenzivnosti pravi pet takvih dana (Marx 1978, 200).

Također, ne smije se zanemariti niti činjenica da industrijalac ima potpuno pravo, a to se pokazalo s vremenom i uobičajenom praksom, prodati finalni proizvod po znatno većoj cijeni nego što je vrijednost samog proizvoda, a po višestruko većoj cijeni nego što je stajao sam trošak proizvodnje.

Oštra Marxova kritika, potpuno razumno i zaslužno, nije zaobišla niti one koji su u tvornicama zapošljavali radnike mlađe od 18 godina. Ta djeca nisu bila ništa manje pošteđena eksploatacije i trpjela su jednako ponižavajuće radne uvjete kao i njihovi stariji kolege. Osim kratke pauze za ručak, njihov je radni dan trajao, kako je uostalom bilo i propisano zakonom, 11 i pol sat. Kao što priliči zlatnom vremenu Industrijske revolucije, 11 i pol sati se nerijetko znalo pretvoriti u 12 ili 13 sati.

Kao da je riječ o kakvoj satiri, u 8. poglavlju prve knjige svojeg najpoznatijeg djela *Kapital*, Marx se osvrnuo na bizarnu situaciju u kojoj je nekoliko kapitalista kažnjeno simboličnom kaznom od 20 funti zbog nepoštivanja zakona o radu maloljetnika. Možda je naprosto želio pokazati kolika odsutnost morala, integriteta, empatije i ljudskosti je potrebna kako bi se jedan prosječni buržuj izdigao po profitu i uspješnosti od svoje konkurencije:

Jedan deo te gospode bio je optužen da je kod njih 5 dečaka između 12 i 15 godina rintalo od petka u 6 časova izjutra pa do 4 časa popodne u subotu, a da im nikakav odmor nije bio dozvoljen osim za jelo i 1 čas spavanja o ponoći. A ta su deca imala da obavljaju neprekidni tridesetčasovni rad u 'shoddy-hole', kako se zove jazbina u kojoj se čijaju vunene krpe i gde more od oblaka prašine, otpadaka itd. prisiljava čak i odraslog radnika da stalno vezuje usta maramicama radi zaštite svojih pluća! Gospoda optuženi dadoše reč umesto zakletve - jer su kao kvekeri imali i odviše religioznih skrupula da bi položili zakletvu - da su oni u svom velikom milosrđu dozvoljavah jednoj deci četiri sata spavanja, ali da tvrdoglava deca nisu htela nikako u postelju! Gospoda kvekeri osuđeni su na 20£ globe (Marx 1978, 217).

Kako bi svoje čitaoce pošteđio računanja i konkretnim primjerom pokazao zašto je prekoračenje radnog vremena toliko priraslo srcu gotovo svakom kapitalistu, Marx nekoliko redaka ispod citiranog dijela navodi kako produljenjem rada od samo 10 minuta dnevno vlasnik tvornice u prosjeku godišnje dobije 1000 funti čistog profita.

Iz ovoga što sam navela, može se zaključiti da su tri stavke nadišle samog radnika. To su proizvod, tj. fetišizirana roba, stvaranje viška vrijednosti i radno vrijeme. Štoviše, radnik je postao definiran svima njima. Niti njegova životna dob nije zanemariva. Ako je riječ o djetetu,



nadnica koja mu se isplaćuje je znatno manja, pa je s obzirom na to višak vrijednosti koju proizvede veći. Određuje ga ono što proizvodi, koliko dobro i brzo su ti proizvodi napravljeni i koliko vremena radnik provodi na radnom mjestu. Otuđenje čovjeka od njega samoga itekako koristi kapitalistu, ali je nadasve štetno kada se dugoročno gleda razvoj i napredak društva.

Otuđenje čovjeka ili još preciznije, otuđenje masa ono je što Marx u prvoj liniji zamjera kapitalizmu. Radnički pokreti inspirirani njegovom filozofijom stavljaju radnike u centar interesa. Ne promatraju ih kroz prizmu proizvodnje, već na proletera gledaju kao na individualca čije je osnovno pravo dostojanstveno zaraditi nadnicu koja mu omogućuje ugodan život. Sve radne okolnosti koje na bilo koji način ugrožavaju život, zdravlje i dignitet.

### **2.3. Kako je Druga internacionala promijenila svijet**

Ukidanjem Međunarodnog saveza radnika nije prestala postojati potreba za organizacijom koja će na internacionalnoj razini zastupati dobrobit radničke klase. Upravo suprotno, potreba za takvom organizacijom bila je još izraženija nego prije. U vremenu koje je nastupilo nakon gašenja Prve internacionalne, eksploatacija radnika se nastavila u punom zamahu. Kao rezultat neizdržive situacije dogodilo se to da su se radnici u sve većem broju počeli organizirati u sindikate, koji su kasnije bili od ključne važnosti u funkcioniranju Druge internacionalne.

Ideje koje su iza sebe ostavili osnivačiji i članovi Prve internacionalne i dalje su bdjele u filozofskim krugovima kao nešto vrijedno ostvarivanja. Trebalo je proći punih 25 godina kako bi zamisli i vizije velikih socijalista ponovno isplivale na površinu svjetske političke scene i u svom punom sjaju stale rame uz rame osiromašenom proletarijata.

#### **2.3.1. Osnutak Druge internacionalne**

Druga internacionala, također poznata i pod nazivom Socijalistička internacionala, osnovana je na kongresu u Parizu 14. srpnja 1889. godine, pomalo poetično, točno na stotu obljetnicu pada Bastille. Vrlo promišljeno i direktno, a opet suptilno i nenametljivo, poslana je poruka bahatoj buržoaziji da je nezadovoljstvo proletarijata doseglo svoj vrhunac. Kao što je padom Bastille započela Francuska revolucija, tako je osnutkom Socijalističke internacionalne započela revolucija svjetskog radništva.

U vrijeme osnutka Druge Internacionalne, tj. krajem 80ih godina 19. stoljeća, u Francuskoj su postojale dvije struje socijalista. S jedne strane je postojala revolucionarna marksistička struja pod vodstvom Julesa Guesdea i Paula Lafarguea, a s druge strane reformistička organizacija pod vodstvom Paula Broussea. Brousseova organizacija naziva *Posibilisti (Broussistes)* radila je na ostvarenju reformi unutar kapitalističkog sistema. Brousse se izričito suprotstavljao marksističkoj taktici i proklamirao reformističko načelo usmjeravanja svakodnevne političke aktivnosti prema postizanju ciljeva koji su s vremena na vrijeme bili konkretno ostvarivi, a također je i inzistirao na tome da socijalisti uvijek moraju biti spremni za revoluciju (Taber 2021, 41).

Saveznici Posibilista bili su sindikati engleskih radnika, te još nekoliko radničkih organizacija iz različitih zemalja svijeta. Na međunarodnoj konferenciji održanoj u studenom 1888. koju su pokrenuli engleski sindikati izglasano je sazivanje međunarodnog radničkog kongresa u Parizu 1889. Organizacija tog događaja povjerena je upravo francuskim posibilistima. U to isto vrijeme, stranka koju su vodili Guesde i Lafargue u Francuskoj odlučila je sazvati zasebni svjetski kongres revolucionarno orijentiranih snaga. Predstavnici Socijaldemokratske stranke Njemačke (SPD), koja je u to vrijeme bila najveća i najutjecajnija marksistička stranka, predložili su zajednički kongres u nadi da će ove svije struje pronaći zajednički jezik i pristati na zajedničku suradnju. Posibilisti su tu ideju odbili, te su, kao što je i prvotno bilo planirano, sazvali vlastiti kongres. Marksisti su također održali vlastiti kongres na koji su pozvali socijalističke stranke, udruge i sindikate iz različitih europskih zemalja. Friedrich Engels, bliski Marxov prijatelj i suradnik, te daleko najautoritativnija socijalistička figura, osobno je pomogao u organizaciji i realizaciji Pariškog kongresa (Taber 2021, 19 i 20). Taber navodi:

U mjesecima koji su prethodili kongresu, Engels je održavao opsežnu prepisku s vođama međunarodnog socijalističkog pokreta. Njegova pisma o pripremama i organizaciji ovog kongresa ispunila bi mali svezak. Osim toga, on je učinio sve što je bilo u njegovoj moći da događaju priskrbi publicitet. Engels se pribojavao ujedinjenja s posibilistima i pomirbe oko programskih pitanja. Smatrao je da bi se na taj način mogla razvodniti revolucionarna načela i unijeti nejasnoća u svjetski socijalistički pokret. Iako se u načelu nije protivio ujedinjenom kongresu, Engels je bio uvjeren da samo onaj kongres koji se temelji na jasnom socijalističkom programu i perspektivi može pružiti trajnu osnovu za učinkovitu međunarodnu organizaciju i djelovanje radničke klase (Taber 2021, 43).

Oba kongresa, onaj u organizaciji posibilista i onaj u organizaciji marksista održala su se istoga dana, u isto vrijeme i u istom gradu, a bili su i približno jednako posjećeni. Na kongresu posibilista prisustvovalo je 567 delegata iz 14 država, dok je na kongresu marksista prisustvovalo 408 delegata iz 24 države. Na marksističkom kongresu okupilo se mnogo poznatih socijalista, među kojima su najznačajniji bili Jules Guesde i Paul Lafargue (koji su između ostalog odigrali ulogu organizatora kongresa), Wilhelm Liebknecht, August Bebel, Eduard Bernstein, Clara Zetkin, Édouard Vaillant, Eleanor Marx, William Morris, Keir Hardie, Victor Adler, Georgy Plekhanov, Ferdinand Domela Nieuwenhuis, César de Paepe, Leo Frankel i mnogi drugi. Ono što nitko, osim eventualno Engelsa, nije mogao predvidjeti jest to da će marksistički kongres toga dana postati apsolutni pobjednik. Dok su oba kongresa još uvijek zasjedala, nekoliko delegata je napustilo kongres posibilista kako bi se pridružili marksistima. Za razliku od kongresa posibilista, koji je kasnije dospio tek u pokoju fusnotu nekih historijskih knjiga, kongres marksista prerastao je u ono što danas zovemo Drugom internacionalom (Taber 2021, 21).

Na transparentu obješenom u dvorani u kojoj se održavao pariški kongres marksista bio je ispisan svima dobro poznati slogan - *Proleterii svih zemalja, ujedinite se!* Paul Lafargue, suprug Marxove kćeri Laure, novinar, aktivist i socijalist, pozdravio je okupljene kratkim govorom, izrazio posebnu dobrodošlicu njemačkim delegatima i zadovoljno stavio naglasak na odsutnost nacionalizma (Larson 2017).

Ovdje se okupljamo ne pod zastavom trobojnice ili bilo koje druge nacionalne boje, mi se ovdje okupljamo pod zastavom crvene boje, pod zastavom međunarodnog proletarijata. Ovdje niste u kapitalističkoj Francuskoj, u Parizu buržoazije. Ovdje u ovoj prostoriji vi ste u jednoj od prijestolnica međunarodnog proletarijata, prijestolnica međunarodnog socijalizma (Larson 2017).

Druga internacionala je u velikoj mjeri utjecala na razvoj radničkih pokreta, ideologiju, politiku i društvenu klimu sve od svog osnutka, pa do početka Prvog svjetskog rata. Bila je to organizacija radničkih, socijalističkih i socijaldemokratskih stranaka čiji je cilj bio nastaviti rad Prve internacionale. Iako je osnovana po uzoru na Prvu internacionalu, u mnogo segmenata se od nje razlikovala. Jedna od najvećih razlika između Prve i Druge internacionale bila je ta da Druga internacionala nije bila centralizirana organizacija. Ona je funkcionirala po principu federacije koja je bila rasprostranjena cijelom Europom i Sjevernom Amerikom, a imala je svoj

ogranak čak i u Japanu. Premda je prvotna namjera bila ovaj pokret učiniti uistinu internacionalnim u punom značenju te riječi, on ipak nije uspio doprijeti do svih zemalja svijeta. S druge pak strane, najjače je odjeknuo u Njemačkoj, Velikoj Britaniji i Francuskoj. Izvršno tijelo Druge Internacionale sa sjedištem u Bruxellesu bio je Međunarodni socijalistički ured, utemeljen tek 11 godina nakon njenog osnutka (Lotha 2019). Mike Taber navodi:

Pokret je u svoje redove uključivao političke stranke i sindikate. Nekoliko političkih organizacija bile su masovne stranke; druge su bile male propagandne skupine. Neke od tih organizacija imale su jasno definirane marksističke programe, a neke su još uvijek nosile naznake predmarksističkog socijalizma, zajedno s mnoštvom oprečnih perspektiva, kao što su anarhizam i sindikalizam. Tri najveća kontingenta Druge internacionale bila su ona u Njemačkoj, s masovnom Socijaldemokratskom strankom i velikim sindikatima koji su se u tu stranku ugledali; u Velikoj Britaniji, s nizom relativno apolitičnih sindikata i širokim spektrom malih političkih organizacija; i u Francuskoj, s jakim revolucionarnim tradicijama, ali s pokretom podijeljenim na suprotstavljene političke struje (Taber 2021, 22).

Nova generacija protivnika kapitalizma i svih njegovih nuspojava posjedovala je, za razliku od utopističkih socijalista iz prošlosti, i sredstva i znanja potrebna za ostvarenje zacrtanih ciljeva. U godinama prije samog osnutka Druge internacionale, podršku novookupljenim revolucionarima dali su Marx i Engels. Nažalost, Karl Marx nije doživio službeno oformljenje Druge internacionale, ali je zato Friedrich Engels u ranim godinama njenog postojanja preuzeo kormilo. Svojom ogromnom korespondencijom nudio je praktične i teorijske savjete marksistima diljem cijele Europe (Larson 2017). Slično poentira Mijušković:

I posle raspada Prve internacionale, Marks je ostao na svom borbenom mestu vođe Međunarodnog radničkog pokreta. Marks je davao pravac francuskoj radničkoj partiji u prvo vreme njenog postojanja i sam sastavio teoretski uvod u njen program. Marks je vodio nepomirljivu borbu protiv svih pojava oportunitizma u nemačkoj socijal-demokratiji i ispravljao pogreške Bebelovog i Libknehtovog partijskog vodstva. Zahvaljujući njegovim uputstvima, nemačka je socijal-demokratija u vreme "vanrednog zakona" išla pravim putem. U Engleskoj se Marks borio protiv Hajndmanovog sektaštva. Marks je također pažljivo pratio razvoj revolucionarnog pokreta u Rusiji (Mijušković 1951, 12).

Marksizam, koji je u značajnoj mjeri služio kao sredstvo oblikovanja ideja Druge internacionale, zahvaljujući mladim revolucionarima dobio je novo i moderno tumačenje. Ne samo da je služio kao vodilja ka ostvarenju zacrtanog cilja, već je bio i inspiracija za nastanak velikog broja novih

filozofsko/socijalnih dijela. Marxove teze o klasnoj svijesti, povijesnom materijalizmu, eksploataciji i otuđenju proletarijata, sredstvima i načinu proizvodnje, te o političkoj ekonomiji predstavljala su polazišnu točku u programu samog pokreta. Ove teze, iako prisutne u programima svih radničkih i socijalističkih skupina, nisu u istima uvijek igrale dominantu ulogu. Kao što je i priličilo situaciji, dobile su nadopunu u obliku novonastalih tekstova proizašlih iz pera Karla Kautskog, Paula Lafarguea i Georgija Valentinoviča Plehanova. Sean Larson informativno bilježi:

Različiti društveni, ekonomski i politički konteksti oblikovali su nacionalne radničke pokrete. Belgija, Njemačka i Austrija imale su najveće i najsnažnije stranke, dok su one u istočnoj Europi (Rusija i Poljska) bile prisiljene djelovati u ilegali.

Britanska i američka stranka najmanje su se nadahnjivale revolucionarnim borbama i marksizmom, te su se držale se na desnoj strani Druge internacionale.

Dok su industrijski radnici ostali primarna baza pokreta, agrarni nadničari i mali seljaci činili su znatan dio talijanskih i francuskih socijalističkih stranaka. Sindikati tih nacija ostali su uglavnom sumnjičavi prema parlamentu, koji je proizveo snažne sindikalističke struje (Larson 2017).

Izravan utjecaj Druge internacionale prisutan je i danas, pogotovo u onim zemljama koje u većoj mjeri sudjelovale u pokretu. Ono što je na neki način odredilo klimu unutar samog pokreta bila je odluka s Londonskog kongresa održanog 1896. da iz pokreta budu isključeni anarhisti koji su se protivili postizanju parlamentarne demokracije. Ovaj potez je razumljiv ako se uzme u obzir da članovi internacionale nisu željeli pristati na postupno postizanje socijalizma s neosocijalističkim strankama na vlasti.

Prije nego što predstavim postignuća, propuste i rezolucije Druge internacionale, voljela bih se još jednom osvrnuti na Marxa i pojasniti osnovnu motivaciju koja je stajala iza osnutka Prve i Druge internacionale. Lajtmotiv, ključna riječ, vrhovna misao i cilj u koji se može sažeti cjelokupno djelovanje radničkih pokreta jest solidarnost. Osjećaj ljudske empatije, želja za promjenom, težnja ka boljem, pravednijem i uređenijem društvu bili su pokretači borbe za prava radnika. Prema riječima samog Marxa, upravo kroz solidarnost možemo postići društvenu ravnotežu i vladavinu proletarijata na međunarodnoj razini. Upravo na tom tragu Taber zaokružuje:

Provodeći tu perspektivu u praksi, Marx i Engels su 1864. pomogli organizirati i voditi Međunarodno udruženje radnika, poznatije kao Prva internacionala. Ta je udruga igrala vitalnu ulogu u konsolidaciji nastajućeg pokreta radničke klase diljem svijeta. Osobito je postao poznat po promicanju koncepta međunarodne radničke solidarnosti, kroz organizaciju potpore štrajkovima i drugim borbama radnih ljudi preko granica. Kao što je Marx rekao 1872.: *Imamo na umu ovo temeljno načelo Internacionale: solidarnost! Uspostavljanjem ovog životvornog principa na pouzdanoj bazi među svim radnicima u svim zemljama postići ćemo veliki cilj kojem težimo... univerzalnu vladavinu proletarijata* (Taber 2021, 20).

### **2.3.2. Postignuća Druge internacionala**

Postignuća Druge internacionala, proizašla upravo iz želje i borbe da se kreira solidaran i pravedan svijet za svakog radnika, vrijedna su svakog divljenja. Druga internacionala je već u prvim godinama svog postojanja ujedinila međunarodni radnički pokret pod zastavom marksizma. Intenzivno (i vrlo uspješno) je radila na popularizaciji strateškog cilja pokreta, koji se odnosio na uspostavljanje socijalizma kroz revolucionarni prevrat kapitalističke vladajuće klase i njezine zamjene vlašću proletarijata. Na osnivačkom kongresu Druge internacionala 1889. predstavljen je njen revolucionarni cilj kroz tezu da se emancipacija rada i čovječanstva ne može dogoditi bez međunarodnog djelovanja proletarijata organiziranog u klasno utemeljenim strankama, koje preuzimaju političku vlast kroz eksproprijaciju kapitalističke klase i društveno prisvajanje sredstava za proizvodnju (Taber 2021, 127).

U skladu s njenim usvojenim rezolucijama, Druga Internacionala bila je nepomirljivi protivnik kapitalističkog društvenog uređenja. Njeni članovi su od prvog dana glasno zagovarali sve ono što je bilo u interesu proletarijata. Neki od najznačajnijih zahtjeva Druge Internacionala odnosili su se na uvođenje osmosatnog radnog dana, državnog osiguranja i mirovina, besplatnog javnog obrazovnog sustava, prava glasa za žene, prava na azil, itd. Čvrsto su stajali iza stava da niti jedna od ovih reformi ne može biti ostvarena u kapitalističkom uređenju, te su stoga odbacili ideju o njegovoj reformaciji. Poticanje proletarijata na preuzimanje političke vlasti i istovremeno svrgavanje kapitalizma, kao i inzistiranje na emancipaciji radničke klase također se može smatrati okosnicom djelovanja Druge internacionala.

Po svojoj brojnosti, Druga internacionala može se bez sumnje svrstati u sam vrh svjetskih organizacija. Prema procjeni tajnice Međunarodnog socijalističkog ureda, Camille Huysmans, Druga Internacionala je okupila između 10 i 12 milijuna članova, a broj njenih simpatizera

prelazio je 50 milijuna. Šaroliko društvo sastavljeno ne samo od proletera i idealista, već i od političara, novinara, književnika, filozofa, revolucionara i mnogih javnih ličnosti je svojim djelovanjem unutar Druge internacionale napravilo do tada nezapamćen korak ka poboljšanju radnih uvjeta, te sveopćem poboljšanju kvalitete života (Taber 2021, 23).

Kao naslijeđe Druge internacionale, danas imamo zakonom regulirano radno vrijeme, osigurane mirovine, te daleko sigurnije i bolje uvjete rada. Također, zahvaljujući njoj svake godine obilježavamo Međunarodni dan žena i Međunarodni praznik rada.

Oba se praznika obilježavaju u sjećanje na prosvjede koji su se dogodili sredinom i krajem 19. st. Međunarodni dan žena slavi dostignuća žena u svim poljima života, stavljajući pritom posebno veliki naglasak na žensku emancipaciju, financijsku neovisnost, angažman u političkom i društvenom životu, te na njihovu borbu za ravnopravnost. Tijekom Industrijske revolucije, kada je došlo do naglog skoka broja zaposlenih žena, došlo je istovremeno i do degradacije njihovog statusa u društvu. Ne samo da su radile jednakim intenzitetom kao i muškarci, a pritom bile znatno manje plaćene, nego su uz rad redovito skrbile o kućanstvu, djeci i starijim članovima obitelji. 8. ožujka 1857. godine, radnice zaposlene u tekstilnoj industriji organizirale su demonstracije u New Yorku. Željele su veće plaće i bolje uvjete rada. Demonstracije je brzo ugušila policija, međutim to je bio tek početak borbe koja se nastavila sve do današnjih dana. Radnice iz New Yorka ubrzo su se udružile u sindikate, a demonstracije su se počele tradicionalno održavati svake godine na isti dan, 8. ožujka. Od svih demonstracija, posebno je važno istaknuti onu koja se dogodila više od pola stoljeća nakon što su tekstilne radnice po prvi put izašle na ulice, 1908. Na tim je demonstracijama sudjelovalo 15 000 žena, a osim što su zahtijevale bolje uvjete rada, borile su se i za pravo glasa. Na prijedlog poznate njemačke socijalistkinje Clare Zetkin, na konferenciji u Kopenhagenu 1910. (koja je ujedno bila i prva međunarodna ženska konferencija u organizaciji Druge internacionale), 8. ožujak je proglašen Međunarodnim danom žena (Pruitt 2022).

Međunarodni praznik rada služi kao podsjetnik na radničke prosvjede održane u Chicagu 1. svibnja 1886. godine. Ti prosvjedi su održani su kao reakcija proletarijata na katastrofalno loše uvjete rada, nehumano radno vrijeme (koje je u pravio iznosilo između 12 i 18 sati na dan), male plaće i generalno nezadovoljstvo. Ukratko, svi oni problemi koje je naveo Engels u knjizi *Položaj radnička klase u Engleskoj*, mučili su i američke radnike. Čak četrdeset tisuća radnika odazvalo se pozivnu na prosvjed, te zahtijevalo hitnu promjenu. Prosvjedi su protekli u znaku

tri osmice – osam sati rada, osam sati odmora i osam sati kulturnog ili obrazovnog sadržaja. Prosvjedi su završili intervencijom policije sa smrtnim ishodom. Šestero prosvjednika je ubijeno na mjestu, osmero ih je osuđeno na smrt, a više od pedeset prosvjednika je ozlijeđeno (Dedović 2021). O datumima važnima za radnički pokret Taber bilježi sljedeće:

Dva datuma na današnjem kalendaru svoje postojanje duguju Drugoj internacionali: Prvi maj, ustanovljen na osnivačkom kongresu pokreta 1889. kao demonstracija moći i solidarnosti radničke klase diljem svijeta i Međunarodni dan žena, ustanovljen 1910. godine kao svjetski dan akcije za zaposlene žene u borbi za puna društvena i politička prava. Druga internacionala pokazala je potencijalnu moć organizirane radničke klase. Camille Huysmans, tajnica Međunarodnog socijalističkog ureda, procijenila je da je u godinama prije 1914. Druga internacionala brojala deset do dvanaest milijuna članova povezanih s njenim nacionalnim sekcijama, te više od pedeset milijuna simpatizera i glasača. U nacionalnim parlamentima, regionalnim i lokalnim zakonodavnim tijelima sjedili su brojni socijalistički zastupnici i predstavnici. Mnogim su radnicima ovi znakovi snage, kao i naizgled neprekinuti rast dali nadu u to da je revolucionarna transformacija društva u vrlo bliskoj budućnosti itekako moguća (Taber 2021, 23).

### **2.3.3. Propusti Druge internacionale**

Premda su postignuća Druge internacionale vrijedna svakog divljenja, ova organizacija je imala mnogo slabosti koje su joj dugoročno uvelike naštetile. Prvi veliki propust bio je onaj strukturni. Naime, Druga internacionala je po svom uređenju bila federacija socijalističkih stranaka i sindikata koji su međusobno bili preslabo povezani. Rezolucije koje su bile donesene teško su se provodile u djelo. Razlog tome bilo je nepostojanje tijela unutar same organizacije čija bi jedina funkcija bila sprovođenje rezolucija na međunarodnoj razini. Taber navodi:

Ali iza ove stvarne i potencijalne moći bile su značajne slabosti i proturječnosti. Kao prvo, Druga internacionala je jednostavno bila labava federacija nacionalnih stranaka i sindikata. Internacionala je posjedovala moralni autoritet i donosila je odluke o širokoj politici i strategiji, koje su njezine podružnice provodile u praksi. Postojala je pozitivna strana ove vrste strukture, osobito u ranim godinama Druge internacionale, jer se pokret politički konsolidirao.

Ali ta je struktura s vremenom postala ozbiljna slabost. Nije postojao mehanizam za provedbu odluka Internacionala, čak ni nakon stvaranja Međunarodnog socijalističkog ureda kao izvršnog tijela pokreta 1900. godine. Rezolucije se često nisu provodile u praksi. Podrugljivim



riječima ranog komunističkog pokreta, Druga internacionala je u biti funkcionirala kao poštanski sandučić (Taber 2021, 24).

Drugi problem s kojim se susrela Druga internacionala bio je geografske prirode. Njen utjecaj je dosegnuo najviši stupanj u Europi i Sjevernoj Americi. Vrlo malo zemalja van ova dva kontinenta je sudjelovalo u pokretu. Stoga Taber ističe:

Još jedna slabost uključivala je njenu geografsku usmjerenost. Iako se domet Druge internacionale proširio na mnoge zemlje, to je još uvijek bio pretežno europski i sjevernoamerički pokret. Dok su rezolucije kongresa davale potporu antikolonijalnoj borbi, većina dijelova pokreta još uvijek je te borbe nedovoljno cijenila. Štoviše, Druga internacionala nikada nije postala istinski svjetski pokret. Jedine zemlje izvan Europe, Sjeverne Amerike i Australije koje su ikada bile zastupljene na međunarodnim kongresima Druge internacionale tijekom razdoblja od 1889. do 1912. bile su Argentina, Japan, Južna Afrika i Turska Armenija (Taber 2021, 24).

Treći, možda najveći propust Druge internacionale bio je taj što nije prepoznala i cijenila saveznike. Njen fokus je od prvoga dana bio na proletarijatu, međutim postojale su i druge skupine ljudi koje su također bile u nepovoljnom položaju i u potrebi za organizacijom koja će zastupati njihove interese. Mali samostalni obrtnici, poljoprivrednici i fizički radnici koji nisu bili zaposleni u industriji također su trpjeli nepravdu koju je sa sobom donijelo kapitalističko društveno uređenje, a pritom nisu imali organizaciju koja im čuva leđa:

Slično, u rezolucijama Internacionale često je nedostajalo adekvatnog uvažavanja strateških saveznika koje će radnička klasa trebati u svojoj borbi - od radnika u kolonijalnom svijetu do poljoprivrednika i seljaka, malih trgovaca, žrtava nacionalnog ugnjetavanja i drugih (Taber 2021, 25).

U konačnici valja napomenuti da je u Drugoj internacionali postojao sraz između riječi i djela, što je bilo i za očekivati budući da je svakodnevnom praksom većine stranaka (koje su bile njeni članovi) sve više dominirala reformistička i nerevolucionarna perspektiva. Ovakva politika neminovno je morala dovesti do sloma. Početak Prvog svjetskog rata označio je i početak kraja Druge internacionale. Ova organizacija naprosto se, unatoč jasnim naznakama da je svjetski sukob na pomolu, nije znala nositi s izazovima koje donosi rat. Zanimljivo je napomenuti da je Rosa Luxemburg, jedna od vodećih predstavnica Druge internacionale, jednom prilikom preformulirala poznati uzvik *Proleterii svih zemalja, ujedinite se!* u *Proleterii svih zemalja,*

*ujedinite se u mirnodopsko vrijeme i prerežite jedni drugima grkljane u ratu!* (Taber 2021, 25).

U kritičkom tonu, na tragu Luxemburg, Taber zaključuje:

Izdaja 1914. označila je političku smrt Druge internacionale. Iako je formalno rekonstituirana 1919., ovom novom tijelu je nedostajalo čak i pretvaranje da je revolucionarni pokret. Umjesto toga sastojao se od otvorenih pristaša kapitalističkih režima i tvrdokornih protivnika poslijeratnog revolucionarnog uspona koji se razvio u jeku Ruske revolucije (Taber 2021, 26).

### **2.3.4. Rezolucije Druge internacionale**

Ono što se htjelo postići djelovanjem Druge internacionale najbolje se može vidjeti kroz njene rezolucije. Prema originalnom nacrtu Augusta Bebela i Julesa Guesdea, koji je sastavljen za pariški kongres, kao primarni ciljevi djelovanja Druge internacionale istaknuti su regulacija radnog vremena, potpuno ukidanje dječjeg rada i opća sigurnost radnika na radnom mjestu.

Na pariškom kongresu je jednoglasno potvrđeno da se emancipacija rada ne može dogoditi bez djelovanja proletarijata na međunarodnoj razini. Upravo zbog toga je od velike važnosti bilo okupiti proletarijat u organizirane stranke, a sve organizirane stranke u jednu vrhovnu organizaciju koja će raditi na preuzimanju političke vlasti eksproprijacijom kapitalističke klase i društvenim prisvajanjem sredstava za proizvodnju (Taber 2021, 127).

Okolnosti pod kojima je radnički pokret doživio ponovno rođenje, svojevrsnu renesansu, bile su dugoročno neodržive. Kapitalistički način proizvodnje uzeo je veliki zamah u većini zemalja svijeta, a eksploatacija radničke klase dosegla je vrhunac. Kontinuirano iskorištavanje radnika od strane buržoazije u svrhu ostvarivanja enormnog profita dovelo je tu istu radničku klasu na rub ekonomske, fizičke i moralne propasti (Taber 2021, 46):

Dužnost je radnika svih zemalja boriti se, svim sredstvima koja su im na raspolaganju, protiv ove društvene strukture koja ih opterećuje i istodobno prijeti slobodnom razvoju čovječanstva. Prije svega, zadatak je suprotstaviti se destruktivnom djelovanju sadašnjeg ekonomskog poretka (Taber 2021, 46).

Vodeći se svime što je navedeno, na pariškom kongresu je donesen zaključak da je učinkovito zakonodavstvo, koje će štititi interese radničke klase, apsolutna potreba u svim zemljama u kojima prevladava kapitalistički način proizvodnje. Zahtjevi predstavljeni na kongresu u Parizu mogu se podijeliti u jedanaest točaka:

1. Ograničavanje radnog dana na maksimalno osam sati za odrasle.
2. Prestanak rada za djecu mlađu od četrnaest godina; za maloljetnike od četrnaest do osamnaest godina starosti, radni dan se smanjuje na maksimalno šest sati za oba spola.
3. Ukidanje noćnog rada, osim pojedinih grana industrije koje po svojoj prirodi zahtijevaju nesmetano funkcioniranje.
4. Prestanak rada za žene u svim granama industrije koje su posebno štetne za žensko tijelo.
5. Ukidanje noćnog rada za žene i radnike mlađe od osamnaest godina.
6. Neprekidan odmor od najmanje trideset i šest sati tjedno za sve radnike.
7. Ukidanje određenih vrsta industrije i određenih metoda proizvodnje koji su štetni po zdravlje radnika.
8. Ukidanje sustava podugovaranja.
9. Ukidanje plaćanja u naturi.
10. Uklanjanje posrednika u zapošljavanju.
11. Praćenje svih radionica i industrijskih objekata, uključujući domaću industriju, od strane inspektora plaćenih od strane države, od kojih najmanje polovicu biraju sami radnici (Taber 2021, 47 i 48).

Sudionici kongresa bili su usuglašeni i oko toga da sve mjere javnog zdravlja moraju biti definirane zakonom i međunarodnim ugovorom, te kao takve nametnute državnim vlastima. Javno zdravlje se treba postaviti u centar interesa svake države, te mora biti podložno stalnom praćenju i nadzoru. S druge pak strane, dužnost proletarijata bila je ta da u svoje redove primi i žene, te sudjeluje u borbi za jednakost svih radnika, bez obzira na spol ili nacionalnost. Odluke donesene u Parizu nisu smjele ostati samo na riječima, već je odmah razvijena strategija kojom bi se osiguralo njihovo ostvarenje. Radničke organizacije svih zemalja pozvane su da se aktiviraju u borbi koristeći sva raspoloživa sredstva (časopise, pamflete, demonstracije, peticije, sastanke, itd.). Osim toga, dobile su uputstvo da izvrše pritisak na vlade svojih zemalja. Ono što se od vlada očekivalo jest to da se:

1. pridržavaju međuvladine konferencije u Bernu, koju je predložila švicarska vlada
2. podrže na tom kongresu rezolucije Pariškog međunarodnog kongresa (Taber 2021, 48)

U onim zemljama u kojima su na vlasti bili socijalistički predstavnici, upravo su oni morali biti ti koji će podržati ciljeve Druge internacionale i rezolucije pariškog kongresa donijeti u općinska vijeća i parlamente. Osim toga, te iste rezolucije su morale biti neizostavan dio političkog programa svih socijalističkih kandidata na svim održanim izborima. S obzirom na međunarodno radno zakonodavstvo, koje je nastalo kao projekt Republike Švicarske, osnovana je izvršna komisija za rezolucije pariškog kongresa:

Ovo povjerenstvo, sastavljeno od pet članova, bilo je zaduženo za to da na Bernskoj konferenciji izravno prenese ključne zahtjeve koje su radničke organizacije i socijalističke stranke Europe i Amerike na sastanku u Parizu od 14. do 20. srpnja proglasile neizostavnim elementima međunarodne zaštite rada. To povjerenstvo također je imalo ovlast da sazove sljedeći međunarodni kongres, koji će se održati u Švicarskoj ili Belgiji, na naknadno određenoj lokaciji.

Novine pod naslovom *La Journée de huit heures* (Osmosatni dan) će biti izdavane uz pomoć socijalističkih stranaka zastupljenih na kongresu Druge Internacionale u Parizu. Svrha ovog tjednika će biti centraliziranje sve informacije o raznim nacionalnim pokretima kojima je primarni cilj smanjenje trajanja radnog dana u zakonskim okvirima (Taber 2021, 49).

### **3. Naslijeđe Druge internacionale i prava radnika i radnica u današnjem svijetu**

Iz današnje je perspektive možda teško vratiti se mislima u vrijeme prije Prve i Druge internacionale, u vrijeme procvata teške industrije kada nisu postojali sindikati, mirovine, zdravstveno osiguranje, sigurnosne mjere na radnim mjestima, u vrijeme kada je radnik bio ništa drugo doli potrošna roba, u vrijeme kada je kapitalizam počeo nezaustavljivo jačati i odnio sa sobom bezbroj života. Ta su vremena, kao što smo mogli vidjeti u djelu Friedricha Engelsa, unesrećila generacije predanih radnika i njihove obitelji. Istina, u to vrijeme se dogodio neopisiv tehnološki napredak. Ali pod koju cijenu? Niti jedan jedini pomak u razvoju tehnologije nije mogao poslužiti kao opravdanje za neoprostivo nazadovanje društva i potpuno izumiranje srednjeg sloja.

Tko zna kakav bi bio rasplet događaja i do kada bi radnici u tišini trpjeli neimaštinu, bolest, glad, bijedu i umor da se davne 1864. u Londonu nije oko skupine osebujnih socijalista okupio Međunarodni savez radnika, i da nasljednik tog saveza nije od 1889. do 1914. nastavio djelovati u još snažnijoj i čvršćoj formi. Socijalistička internacionala ne postoji već više od jednog stoljeća, ali njene ideje itekako žive. Uostalom, sve ono što danas često uzimamo zdravo za gotovo možemo zahvaliti upravo njoj.

Pozicija radnika, iako još uvijek daleko od idealne, znatno se promijenila. Voljela bih o pravima radnika u 2022. godini moći napisati utopistički odlomak. Voljela bih reći da zakoni koji štite radnike zaista niti u jednoj situaciji, niti u jednom segmentu nisu beznačajna riječ na papiru i da je Zakon o radu doveden do savršenstva. To još uvijek, na našu veliku žalost, nije tako. Ponavljam, kad govorimo o pravima radnika, uistinu se dogodio jedan ogroman korak unaprijed. Taj korak, međutim, nije bio dovoljan da dosegne cilj. Ne znam jesu li Marx, Engels, Bebel, Lafargue ili Luxemburg imali viziju o životu proletera u drugom mileniju, ali sa sigurnošću mogu reći da bi u današnjem stanju vidjeli prostor za napredak.

Što nam je dakle ostalo u naslijeđe nakon Druge internacionale? Kao najvažniju stavku svakako bih izdvojila Zakon o radu (koliko god nepotpun i na momente nedorečen bio). On štiti radnike od eksploatacije i diskriminacije, osigurava im mogućnost udruživanja u sindikate, garantira im plaće i mirovine, određuje radno vrijeme, te izražava pravo svakog radnika na korištenje godišnjeg odmora, bolovanja ili rodiljnog dopusta.

U Zakonu o radu Republike Hrvatske iz 2020. godine, radnika se definira kao fizičku osobu koja u radnom odnosu obavlja određene poslove za poslodavca. Poslodavca se definira kao fizičku ili pravnu osobu koja zapošljava radnika i za koju radnik u radnom odnosu obavlja određene poslove. Njihov odnos i međusobne obaveze detaljno su opisani kroz 19 poglavlja koja služe kao svojevrsan vodič za uspostavljanje uspješne i poštene suradnje u kojoj niti jedna strana neće biti zakinuta, oštećena ili obespravljena. Nažalost, Zakon o radu ne obuhvaća sve radnike, već samo one koji se službeno, tj. preko ugovora o radu, vode kao zaposlenici u određenoj ustanovi ili poduzeću. Radnici koji rade studentske poslove, radnici na crno, radnici koji rade preko ugovora o djelu ili autorskog ugovora, *freelance* radnici i mnogi drugi nisu zaštićeni Zakonom o radu (SSSH 2020). Osim toga, hrvatski ZOR ima i drugih manjkavosti. Iako je do danas doživio mnoge preinake, pojedine točke su još uvijek nedorečene, preopćenite i nejasno definirane, te je hitno potrebno reforma koja će ga učiniti razumljivijim.

U nastavku ovog poglavlja, predstaviti ću najvažnije točke iz hrvatskoga Zakona o radu iz 2020. godine, koje su između ostalog bile predstavljene i kao neke od najvažnijih rezolucija Druge internacionale.

### **3.1. Ugovor o radu**

Prva stavka u sklapanju radnog odnosa jest ugovor o radu. On se može sklopiti na određeno ili neodređeno vrijeme, s tim da svi radnici (bez obzira na to jesu li zaposleni na određeno ili neodređeno vrijeme) moraju imati jednake uvjete rada. Ugovorom o radu radnik se obavezuje na to da će obavljati posao prema uputama poslodavca, a poslodavac se obavezuje da će radniku isplaćivati dogovorenu plaći i poštivati sva prava koja su mu zagwarantirana Zakonom o radu.

### **3.2. Plaća**

Isplaćivanje plaće, tj. novčane naknade za obavljeni rad jedna je od ključnih zadaća poslodavca. Ona mora biti dogovorena prije sklapanja ugovora o radu i jednaka za sve radnike koji obavljaju istu djelatnost:

#### **Članak 90.**

(1) Poslodavac je dužan radniku obračunati i isplatiti plaću u iznosu utvrđenom propisom, kolektivnim ugovorom, pravilnikom o radu, odnosno ugovorom o radu.

(2) Ako osnove i mjerila za isplatu plaće nisu uređeni kolektivnim ugovorom, poslodavac koji zapošljava najmanje dvadeset radnika dužan ih je utvrditi pravilnikom o radu.

(3) Ako plaća nije određena na način iz stavaka 1. i 2. ovoga članka, a ugovor o radu ne sadrži dovoljno podataka na temelju kojih bi se ona mogla odrediti, poslodavac je dužan radniku isplatiti primjerenu plaću.

(4) Pod primjerenom plaćom smatra se plaća koja se redovito isplaćuje za jednaki rad, a ako takvu plaću nije moguće utvrditi, plaća koju odredi sud prema okolnostima slučaja (ZOR 2020, 24).

Posebno je važno za napomenuti da je Zakonom o radu iz 2020. godine izričito zabranjena diskriminacija na temelju spola, te da radnice moraju primiti plaću jednaku onoj koju primaju i radnici. Iako je ova problematika zastupljenija u SAD-u nego u Europi, žene i dalje trpe diskriminaciju u poslovnom svijetu, i to ponajviše tijekom samog procesa zapošljavanja. U Zakonu stoji:

#### **Članak 91.**

(1) Poslodavac je dužan isplatiti jednaku plaću radnici i radniku za jednak rad i rad jednake vrijednosti.

(2) U smislu stavka 1. ovoga članka, dvije osobe različitog spola obavljaju jednak rad i rad jednake vrijednosti ako:

1) obavljaju isti posao u istim ili sličnim uvjetima ili bi mogle jedna drugu zamijeniti u odnosu na posao koji obavljaju

2) je rad koji jedna od njih obavlja slične naravi radu koji obavlja druga, a razlike između obavljenog posla i uvjeta pod kojima ih obavlja svaka od njih nemaju značaja u odnosu na narav posla u cijelosti ili se pojavljuju tako rijetko da ne utječu na narav posla u cijelosti

3) je rad koji jedna od njih obavlja jednake vrijednosti kao rad koji obavlja druga, uzimajući u obzir kriterije kao što su stručna sprema, vještine, odgovornost, uvjeti u kojima se rad obavlja te je li rad fizičke naravi (ZOR 2020, 24).

### **3.3. Radno vrijeme**

Na radničkim prosvjedima održanim u Chicagu 1. svibnja 1886. godine, radnici su javno iskazali svoje nezadovoljstvo predugim radnim danom i zahtijevali radno vrijeme u trajanju od 8 sati.

Preostalih 16 sati su željeli iskoristiti za odmor, obrazovanje, kulturne ili sportske aktivnosti. Jasno su poručili da je nedopustiv većinu vremena u danu provoditi na radom mjestu za naknadu koja jedva pokriva osnovne troškove života. Uvođenje radnog dana u trajanju od 8 sati bio je prvi, a možda i najvažniji cilj radničkih organizacija. Možda se 1886. godine činilo kao da se tako nešto nikada neće ostvariti, ali danas je upravo to standard. Štoviše, prema Zakonu o radu u Republici Hrvatskoj, radni tjedan niti ne smije trajati dulje od 40 sati:

**Članak 61.**

(1) Puno radno vrijeme radnika ne može biti duže od četrdeset sati tjedno.

(2) Ako zakonom, kolektivnim ugovorom, sporazumom sklopljenim između radničkog vijeća i poslodavca ili ugovorom o radu nije određeno radno vrijeme, smatra se da je puno radno vrijeme četrdeset sati tjedno.

(3) Radnik koji radi u punom radnom vremenu može sklopiti ugovor o radu s drugim poslodavcem u najdužem trajanju do osam sati tjedno, odnosno do sto osamdeset sati godišnje, samo ako je poslodavac, odnosno ako su poslodavci s kojima radnik već prethodno ima sklopljen ugovor o radu, radniku za takav rad dali pisanu suglasnost (ZOR 2020, 16)

### **3.4. Odmor**

Jedan od zahtjeva oko kojeg su se složili sudionici kongresa u Parizu povodom osnutka Druge internacionale odnosio se na odmor. Tom prilikom su se složili oko ideje da je neprekidan odmor od najmanje trideset i šest sati tjedno nužan za sve radnike.

U Zakonu o radu Republike hrvatske, odmor je podijeljen u 4 kategorije. To su stanka, dnevni odmor, tjedni odmor i godišnji odmor. Zakon ovako to sumira:

**Članak 73.**

(1) Radnik koji radi najmanje šest sati dnevno, ima svakoga radnog dana pravo na odmor (stanku) od najmanje trideset minuta, osim ako posebnim zakonom nije drukčije određeno.

(2) Maloljetnik koji radi najmanje četiri i pol sata dnevno, ima svakoga radnog dana pravo na odmor (stanku) od najmanje trideset minuta neprekidno (ZOR 2020, 20).



#### **Članak 74.**

(1) Tijekom svakog vremenskog razdoblja od dvadeset četiri sata, radnik ima pravo na dnevni odmor od najmanje dvanaest sati neprekidno.

(2) Iznimno od stavka 1. ovoga članka, poslodavac je dužan punoljetnom radniku koji radi na sezonskim poslovima, a koji se obavljaju u dva navrata tijekom radnog dana, osigurati pravo na dnevni odmor u trajanju od najmanje osam sati neprekidno (ZOR 2020, 20).

#### **Članak 75.**

(1) Radnik ima pravo na tjedni odmor u neprekidnom trajanju od najmanje dvadeset četiri sata, kojem se pribraja dnevni odmor iz članka 74. ovoga Zakona.

(2) Maloljetnik ima pravo na tjedni odmor u neprekidnom trajanju od najmanje četrdeset osam sati (ZOR 2020, 21).

#### **Članak 77.**

(1) Radnik ima za svaku kalendarsku godinu pravo na godišnji odmor od najmanje četiri tjedna, a maloljetnik i radnik koji radi na poslovima na kojima, uz primjenu mjera zaštite zdravlja i sigurnosti na radu, nije moguće zaštititi radnika od štetnih utjecaja u trajanju od najmanje pet tjedana (ZOR 2020, 21).

### **3.5. Zaštita života, zdravlja i privatnosti na radnom mjestu**

Zaštita na radu je zajednički naziv za skup mjera koje se provode kako bi se stvorili sigurni uvjeti rada. Oni se odnose ne samo na sigurno radno mjesto, već i na siguran radni proces. Kada govorimo o zaštiti na radu, potrebno je naglasiti da za nju nije odgovoran poslodavac. Naravno, zadaća poslodavca je stvoriti sigurno radno okruženje i uputiti radnika u radni/proizvodni proces. S druge strane, dužnost radnika je savjesno rukovati radnim materijalom (pogotovo ako on podrazumijeva teške strojeve, peći, vozila ili kemikalije), poštivati propisana pravila i, ukoliko je to potrebno, nositi zaštitnu odjeću. Članak 28 i 29 hrvatskog ZOR-a propisuju:

(1) Poslodavac je dužan pribaviti i održavati postrojenja, uređaje, opremu, alate, mjesto rada i pristup mjestu rada, te organizirati rad na način koji osigurava zaštitu života i zdravlja radnika, u skladu s posebnim zakonima i drugim propisima i naravi posla koji se obavlja.

(2) Poslodavac je dužan upoznati radnika s opasnostima posla koji radnik obavlja.

(3) Poslodavac je dužan osposobiti radnika za rad na način koji osigurava zaštitu života i zdravlja radnika te sprječava nastanak nesreća (ZOR 2020, 9).

#### **Članak 29.**

(1) Osobni podaci radnika smiju se prikupljati, obrađivati, koristiti i dostavljati trećim osobama samo ako je to određeno ovim ili drugim zakonom ili ako je to potrebno radi ostvarivanja prava i obveza iz radnog odnosa, odnosno u vezi s radnim odnosom (ZOR 2020, 9).

### **3.6. Dostojanstvo i diskriminacija**

Bilo da govorimo o radu ili nekom drugom segmentu života, izostanak bilo kakve vrste diskriminacije je bez imalo sumnje nešto što treba biti osigurano svakom čovjeku. Unutar radnog kolektiva ili tijekom procesa zapošljavanja, prema Zakonu o radu, ne smije doći do diskriminacije na temelju vjere, nacionalnosti, rase, spola, političkog opredjeljenja, bračnog, ekonomskog ili društvenog statusa, seksualne orijentacije, itd. Osim što nije dopuštena razlika u plaći na temelju spola, nije dopušteno niti zlostavljanje na radnom mjestu (bilo ono fizičko, psihičko ili seksualno). Ukoliko do zlostavljanja, tj. mobinga, ipak dođe, više ne govorimo samo o povredi Zakona o radu, već o povredi svih međunarodnih propisa o ljudskim pravima:

#### **Članak 7.**

(4) Zabranjena je izravna ili neizravna diskriminacija na području rada i uvjeta rada, uključujući kriterije za odabir i uvjete pri zapošljavanju, napredovanju, profesionalnom usmjeravanju, stručnom osposobljavanju i usavršavanju te prekvalifikaciji, u skladu s ovim Zakonom i posebnim zakonima.

(5) Poslodavac je dužan zaštititi dostojanstvo radnika za vrijeme obavljanja posla od postupanja nadređenih, suradnika i osoba s kojima radnik redovito dolazi u doticaj u obavljanju svojih poslova, ako je takvo postupanje neželjeno i u suprotnosti s ovim Zakonom i posebnim zakonima (ZOR 2020, 3)

### **3.7. Otkaz**

Neizvjesnost oko radnog mjesta i neprestana bojazan od otkaza prikazani su u Engelsovoj knjizi *Položaj radničke klase u Engleskoj* kao centralni problemi izmučenog proletarijata. Radnici, u strahu da će sutra biti zamijenjeni, nisu inzistirali na boljim uvjetima rada, nisu uzimali niti tražili pauze, niti se na bilo koji način pokušali otrgnuti od groteskno loše situacije. Mada

ozbiljno potplaćeni, nisu željeli preuzeti rizik gubitka jedinog izvora prihoda. Na tragu Engelseve primjedbe o nesigurnosti radnog mjesta i njegovog komentara kako je upravo strepnja od gubitka istog jedan od gorućih problema proletarijata, te nešto što nepotrebno psihički iscrpljuje i opterećuje radnike (Engels 1952, 39 i 40), ZOR regulira praksu davanja otkaza strogo određenim pravilima. Činjenica je da otkaz nije nešto što se može u cjelini izbaciti iz poslovne prakse, ali kroz zakonska ograničenja može postati prihvatljiv. Otkaz služi kao mjera koja nastupa nakon što dođe do povrede obaveza iz radnog odnosa. On mora biti utemeljen i ne može nastupiti naglo, već poslodavac o njemu mora upozoriti radnika.

Otkaz nije prihvatljiv (ni moralno ni zakonski) primjerice u slučaju bolesti ili trudnoće. Nezakonito dobiven otkaz, prema Zakonu o radu, rješava se sudskim postupkom.

### **3.8. Sindikati**

Kako bi se odnos moći između radnika i poslodavca barem djelomično doveo u ravnotežu, radnici su se već sredinom 19. stoljeća počeli okupljati u radnička udruženja. Marx je u *Kapitalu* iznio tezu kako sindikati, tj. radnička udruženja igraju ključnu ulogu u sprječavanju pada cijene radne snage ispod njene vrijednosti (Marx 1978, 473). Drugim riječima, primarna uloga sindikata bila je borba protiv smanjenja plaća. Sindikati su, međutim, imali i puno važniju funkciju. Pod njihovim djelovanjem su se po prvi put okupili inače podijeljeni radnici i zajedničkim se snagama suprotstavili moćnom kapitalizmu. Na tom tragu Lozovsky piše:

Marx je prije svega smatrao sindikate organizacijskim centrima, centrima za prikupljanje radničke snage, te organizacijama za osnovnu obuku radnika. Što je bilo najvažnije za Marxa? Činjenica da su se raštrkani radnici, koji su se inače natjecali jedni s drugima, sada počeli zbijati svoje redove i zajednički izlaziti. U tome je vidio jamstvo da će se radnička klasa razviti u samostalnu moć. Marx i Engels se u svojim djelima više puta pozivaju na ideju da su sindikati škole solidarnosti, škole socijalizma (Lozovsky 2020,).

Prema Zakonu u radu, svaki radnik može svojevóljno odlučiti želi li se učlaniti u sindikat ili bilo koju drugu radničku udruhu. Zakon također izričito nalaže da nitko ne smije biti stavljen u nepovoljan položaj niti na bilo koji način biti kažnjen na radnom mjestu zbog svoje odluke o učlanjenju u sindikat ili zbog sudjelovanja u njegovim djelatnostima: „Radnici imaju pravo, po svojem slobodnom izboru, utemeljiti sindikat te se u njega učlaniti, uz uvjete koji mogu biti propisani samo statutom ili pravilima toga sindikata“ (ZOR 2020, 42).

### 3.9. Štrajk

Štrajk je jedan on načina izražavanja nezadovoljstva zbog premalih plaća, loših uvjeta rada, nedovoljnog broja slobodnih dana ili bilo kojeg drugog oblika zanemarivanja potreba radnika. U mnogo slučajeva, on je najbolje sredstvo za primoravanje poslodavca u izvršenju obaveza koje ima prema zaposlenicima. Praksu provođenja štrajka nikako ne možemo smatrati novom, pošto se pojavila još sredinom 19. stoljeća, kada je radnička klasa sačinjavala većinu europskog stanovništva. Jedan od većih prvih štrajkova bio je štrajk engleskih rudara i tvorničkih radnika u kolovozu 1842. Procjenjuje se da je u njemu sudjelovalo pola milijuna proletera (Lawrence 2010).

Štrajkovi i radnički prosvjedi najbolje pokazuju snagu koju posjeduje ujedinjena radnička klasa. Ta je masa, koliko god to industrijalcima bilo teško priznati, ipak bila pokretač industrije, a njeno nezadovoljstvo, koje je iz godine u godinu raslo, vuklo je korijene iz pohlepe i bezdušnosti kapitalizma.

U većini zemalja svijeta danas je štrajk, ne samo dozvoljen i legalan, već se također smatra radničkim pravom. Poslodavcima nije dozvoljeno otpuštati radnike zbog sudjelovanja u štrajku, niti ih zbog toga na bilo koji način oštetiti. Tako čitamo i u hrvatskom ZOR-u:

#### **Članak 205.**

(1) Sindikati imaju pravo pozvati na štrajk i provesti ga u svrhu zaštite i promicanja gospodarskih i socijalnih interesa svojih članova te zbog neisplate plaće, dijela plaće, odnosno naknade plaće, ako nisu isplaćene do dana dospijeća.

(3) Štrajk se mora najaviti poslodavcu, odnosno udruzi poslodavaca protiv koje je usmjeren, a štrajk solidarnosti poslodavcu kod kojeg se taj štrajk organizira. [...]

(6) U pismu kojim se najavljuje štrajk moraju se naznačiti razlozi za štrajk, mjesto, dan i vrijeme početka štrajka te način njegova provođenja (ZOR 2020, 49).

## 4. Oblici nepoštivanja radničkih prava danas

U četvrtom, ujedno i posljednjem poglavlju svog diplomskog rada, pozabavit ću se najučestalijim oblicima povreda radničkih prava. Iako nam se može činiti da smo u pogledu radničkih prava daleko dogurali, pogotovo ako usporedimo status današnjih radnika sa statusom engleskih proletera iz vremena Industrijske revolucije, trenutna situacija se nikako ne može nazvati savršenom. Nažalost, radnička prava se i dalje svakodnevno krše kroz široki spektar nekorektnog poslovanja, počevši od diskriminacije pri zapošljavanju, nepoštivanja osmosatnog radnog dana, neisplaćivanja prekovremenih sati ili neisplaćivanja plaća uopće, pa sve do ugrožavanja zdravlja i života radnika. Bez obzira na to što se svijet u velikoj mjeri promijenio od Druge internacionale, i dalje nas prate duhovi prošlosti i još uvijek smo suočeni s vječnom borbom između postizanja enormnih profita i eksploatacije. Stav modernih buržuja prema radničkoj klasi jedva da sa pomaknuo s mjesta.

Jedan od konkretnijih dokaza ove teze je tretman kojeg su radnici dobili tijekom pandemije Covida 19. Dok su oni snosili posljedice nemogućnosti obavljanja posla, ostajali bez radnih mjesta i borili se s novonastalom situacijom, njihovi poslodavci, industrijalci 20. stoljeća, mirno su gomilali svoje bogatstvo. Prema podacima platforme Oxfam International, tijekom pandemije se bogatstvo desetorice najbogatijih ljudi na svijetu udvostručilo (od početnih 700 milijardi, brojka je narasla na 1,5 trilijuna dolara). Time je zabilježen dosad neviđeni skok u rastu profita. S druge pak strane, radnička klasa je pretrpjela ogromne gubitke. Procjenjuje se da je u dvije godine trajanja pandemije čak 160 milijuna ljudi zapalo u teško siromaštvo. Teži dio tereta podnijele su radnice. Gledajući situaciju na globalnoj razini, zarada koju su ostvarile žene u radnom svijetu je 2020. iznosila 800 milijardi dolara manje nego 2019. Njih 13 milijuna ostalo je bez radnog mjesta (Thériault i Torres-Leclercq 2022).

Bilo da je riječ o globalnoj pandemiji, inflaciji, ekonomskoj krizi ili ratu, čini se da najviše oštećenja uvijek pretrpi upravo radnička klasa. Svi zakoni o radu i propisi o pravima radnika nekako padnu u drugi plan kad god se suočimo s događajem povijesnih razmjera. Muke radnika nisu uvijek povezane s izvanrednim okolnostima. One su često sastavni dio njihovih života i prate ih od samog početka radnog vijeka.

Kao najčešći oblik povrede radničkih prava izdvojila bih diskriminaciju. Ona se pojavljuje već prilikom zapošljavanja kad veliki broj poslodavaca, bez obzira na završeno obrazovanje,

stručnost ili radno iskustvo kandidata, odabere onog kandidata koji je mlađi, koji nema nikakvih težih zdravstvenih problema, koji je željene nacionalnosti, svjetlije boje kože ili je muškarac. Bez ikakve sumnje možemo tvrditi da se diskriminacija grana u bezbroj smjerova, a neki od njenih najizraženijih oblika obuhvaćaju diskriminaciju na temelju životne dobi, zdravstvenog stanja i na temelju spola.

Kada govorimo o diskriminaciji na temelju životne dobi, govorimo o vrlo malim šansama koje ljudi stariji od 50 godina imaju pri pronalaženju novog radnog mjesta. Prema podacima HZZ-a, čak trećina nezaposlenih građana Republike Hrvatske je u 2019. bila starija od 50 godina. Ovim putem se rađa jedan posebno okrutan međuprostor u kojem se nalaze svi oni koji su premladi za odlazak u mirovinu, a (prema mišljenju mnogih poslodavaca) prestari za rad. Na ovakav način se stariji radnici konstantno suočavaju s egzistencijalnim problemima i bezizlaznom financijskom situacijom.

U ništa povoljnijem položaju od radnika starije životne dobi se ne nalaze niti radnici s invaliditetom ili narušenim zdravstvenim stanjem. Oni zbog učestalije uporabe bolovanja i ograničenih fizičkih sposobnosti često nisu poželjni kao dio radnog kolektiva. Kada je 2019. poslodavcima omogućena neoporeziva isplata nagrade radnicima, neki poslodavci su isplatu te nagrade uvjetovali prisutnošću na radnom mjestu. Prema riječima pučke pravobraniteljice, prisustvo na radnom mjestu ne mora nužno biti odraz učinkovitosti radnika, a djelomičnim ili potpunim isključenjem svih onih koji su koristili bolovanje stvara se negativna klima u radnom okruženju. Nisu rijetki niti slučajevi u kojima radnici s invaliditetom, zbog pritiska poslodavca, svojevrijem prešli na niže plaćena radna mjesta (Ured pučke pravobraniteljice 2020).

Osim diskriminacije na temelju životne dobi i diskriminacije na temelju invaliditeta, posebno velik problem predstavlja i diskriminacija žena pri zapošljavanju. Svjedoci smo toga da žene pri razgovoru za posao još uvijek moraju odgovarati na pitanja o bračnom stanju, obiteljskim prilikama, budućim planovima a osnivanje obitelji, itd. Poslodavci, od kojih su jedni motivirani isključivo logističkim razlozima, a drugi još uvijek pod prevelikim utjecajem patrijarhalnog društva u kojem živimo, nerijetko pokazuju svoju naklonost prema muškim radnicima i kolegama.

Najčešći razlog zbog kojeg poslodavci vrše spolnu diskriminaciju jest onaj ekonomski. Primjerice, ako poslodavac smatra da će privući više klijenata ukoliko su zaposlenici samo

muškarci ili samo žene, vodit će se onom opcijom koja će mu u konačnici donijeti veći profit. Nažalost, u koncept većeg profita ne uklapaju se radnice koje koriste pravo na porodiljni dopust ili bolovanje zbog bolesti djeteta.

Kolikogod se borili protiv njih, rodne uloge su i dalje itekako prisutne u našem društvu. Sukladno tomu, obitelj se često promatra kao isključivo ženska obaveza. Ona poduzeća u kojima se naglasak stavlja na jednakost između muškaraca i žena (ne samo u primanjima ili poziciji, već i u ulozi u obitelji) dugoročno profitiraju. Galić i Nikodem navode:

Zagovornici usmjeravanja obitelji prema egalitarnim rodnim politikama preporučaju stoga prilagodljive obiteljske politike koje zapravo idu za dobrobiti zaposlenika, ali i kompanije, dajući zaposlenicima više osobne autonomije i nadzora nad vlastitim životima, jer omogućuju da sami donose odluke o vlastitim uvjetima rada. Zaposlenici postaju tako lojalniji i vjerniji, te više motivirani za povećanje produktivnosti i učinkovitosti rada. Posljedice su bolje uravnoteživanje radnih i obiteljskih obveza.

Tako, recimo, istraživačica Lisa Harker (Giddens, 2007) ističe 4 glavne zadaće koje obiteljski usmjerena politika treba omogućiti svojim zaposlenicima: 1. zadovoljavanje profesionalnih i obiteljskih obveza; 2. podupiranje rodne jednakosti i podjele obiteljskih obveza između muškaraca i žena; 3. odbacivanje diskriminacije, te primjenjivost na realne uvjete i potrebe zaposlenika; 4. uspostavljanje ravnoteže između potreba zaposlenika i poslodavaca (Galić i Nikodem 2007, 13).

Iako žene već desetljećima aktivno sudjeluju u radnom svijetu, iako djevojčice po svim statistikama imaju bolje ocijene u školi i iako već godinama više žena nego muškaraca završava studij (primjerice, od svih studenata koji su 2021. u Republici Hrvatskoj završili sveučilišni ili stručni studij, njih 61% su bile žene), one najvažnije i najbolje plaćene pozicije su gotovo uvijek dodijeljene muškarcima. U svojoj studiji naslova *Istraživački izvještaj - Identifikacija standarda diskriminacije žena pri zapošljavanju*, Galić i Nikodem naglašavaju:

„Premda resursi koji su u tom smislu raspoloživi ženama variraju u pojedinim državama blagostanja, glavne oznake nove ekonomije, kao i stare, obilježene su rodnim jazom plaća koji i dalje ustrajava kao univerzalna karakteristika nove ekonomije, čak i u mnogo egalitarnijim nordijskim zemljama. Rodna segregacija na tržištu rada ogleda se i dalje u stereotipnim podjelama na temelju tradicionalnih ženskih vještina i osobina: urođenih čuvateljica djece, toplijih i manje racionalnih bića od muškaraca itd. Usprkos

sve većoj participaciji žena na tržištu rada, poluge moći i oznake statusa ostaju, međutim, čvrsto ugrađene u rukama muškaraca (Galić i Nikodem 2007, 4).

Česti apsurd s kojim se žene u radnom svijetu susreću, a koji se također može uvrstiti u kategoriju diskriminacije na temelju spola, je fenomen staklenog stropa. Stakleni strop je metafora kojom se opisuje nemogućnost napredovanja na radom mjestu zbog diskriminacije na temelju spola. Razlog nastajanja staklenog stropa uglavnom leži u neutemeljenim stereotipima i naučenim predrasudama. Naime, još uvijek je široko zastupljeno mišljenje da se žene češće vode emocijama nego razumom, te da zbog toga nisu prikladne na pozicijama koje uključuju donošenje odluka.

Iako je diskriminacija pri zapošljavanju ili na radnom mjestu apsolutno nedopustiva i zaslužuje svaku osudu, ona predstavlja tek manji problem s kojim se susreću radnici 21. stoljeća. Mnogo ozbiljnija i teža, te nažalost nimalo sporadična pojava u radnom svijetu je neisplata plaća. Svaki postupak koji radnike stavlja u financijsku neizvjesnost, te ih zajedno s njihovim obiteljima dovodi na rub egzistencije smatra se teškom povredom radničkih prava. Po već spomenutoj definiciji, radnik je osoba koja daje svoj rad poslodavcu u zamjenu za novčanu naknadu. Kada novčana naknada izostane, cijeli uređeni sustav utemeljen na razmjeni rada i dobara se urušava. Priče o poduzećima koja mjesecima ne isplaćuju plaću svojim radnicima nerijetko se mogu vidjeti na naslovnim stranicama dnevnih novina. Hrvatska javnost primjerice već godinama prati nepoštivanje ne samo radničkih, već i ljudskih prava od strane pulskog brodogradilišta Uljanik. Prema podacima iz 2022., Uljanik je radnicima ostao dužan preko 170 milijuna kuna (Antešić 2022). Niti radnici riječkog brodogradilišta 3. Maj nemaju puno sretniju sudbinu od svojih pulskih kolega. Početkom 2022. godine po brojnim je portalima odjeknula vijest o kašnjenju plaća za veljaču, što nije bio prvi incident ove vrste u režiji 3. Maja (Antešić 2022).

Naravno, ukoliko radnici ne primaju plaću, logično je zaključiti da se stavljaju u nadasve težak financijski položaj i u izravnu opasnost od siromaštva. Neisplaćena plaća za sobom redovito vuče neplaćene račune, neplaćene rate kredita, lošu prehranu, stres, anksioznost i cijeli spektar fizičkih i psihičkih oboljenja. Važno je za nadodati i to da se osobe koje su izložene velikoj količini stresa uzrokovano lošim financijskim stanjem nalaze u čak 20 puta većem riziku od pokušaja samoubojstva, od onih osoba koje nemaju financijskih problema (Cohut 2020).



Zakon jasno kazuje da je neisplata plaće u Republici Hrvatskoj kazneno djelo, dok je neizdavanje obračuna neisplaćene plaće težak kazneni prekršaj za koji poslodavac može biti kažnjen novčanom kaznom od 100 000 kuna:

Neisplata plaće u Hrvatskoj je kazneno djelo, a neizdavanje obračuna neisplaćene plaće jedan je od najtežih prekršaja poslodavca za koji je propisana kazna do 100.000 kuna. Kazneni zakon propisuje da će se poslodavac (direktor društva ili obrtnik) kazniti kaznom zatvora do 3 godine, ako ne isplati dio ili cijelu plaću jednom ili više radnika, ako ne daje podatke ili daje netočne podatke za određivanje plaće i na taj način je ne isplaćuje ili isplaćuje djelomično. Poslodavac neće biti kažnjen za neisplatu plaće samo ako je do neisplata plaće došlo zbog opravdanih razloga - nemogućnosti raspolaganja financijskim sredstvima na računu poslodavca ili nedostatka financijskih sredstava na računu poslodavca koji nisu nastali s ciljem izbjegavanja isplate plaće.

Međutim, ako je do nedostatka financijskih sredstava na računu poslodavca došlo zbog neurednog i nesavjesnog gospodarenja, ili ako je neisplatom plaće radnicima poslodavac sebi ili drugom pribavio imovinsku korist, poslodavac se neće moći pozvati na odredbu koja bi ga oslobađala krivnje za neisplatu plaće (Lakić 2021).

Dok su diskriminacija i neisplata plaća u većoj ili manjoj mjeri prisutni u gotovo svim zemljama svijeta, u onim siromašnim zemljama još uvijek susrećemo onaj najteži mogući oblik kršenja radničkih prava. Riječ je naravno o gubitku zdravlja ili života na radom mjestu. Sama činjenica da godišnje čak 2 milijuna ljudi izgubi život na radnom mjestu ili zbog bolesti koje je nastala kao rezultat neadekvatnih radnih uvjeta užasavajuća je i nespojiva s modernim dobom (WHO 2021).

Jedan dobro poznati incident koji se često spomene kad god se pokrene tema pogibelji na radnom mjestu je nesreća u Rani Plazi. Dana 24. travnja 2013. u Dhaki, glavnom gradu Bangladeša, osmokatna tvornica imena Rana Plaza, u kojoj su se izrađivali tekstilni proizvodi nekih od najpoznatijih svjetskih brendova brze i visoke mode, urušila se i odnijela sa sobom 1134 života (Kelly 2014). Oko 2500 radnika je ozlijeđeno, a stotine radnika je proglašeno nestalima jer njihova tijela nikada nisu pronađena među ruševinama.

U Rani Plazi je bilo zaposleno oko 5000 ljudi. U sebi je sadržavala banku, trgovine i mnogobrojne proizvodne pogone u kojima se šivala odjeća *brendova* Benetton, Bonmarché, Prada, Gucci, Versace, Moncler, Mango, Primark, Walmart i mnogih drugih. Nakon nesreće, u

medijima su procurile informacije da su gornja četiri kata nadograđena bez građevinske dozvole, te da je zgrada bila namijenjena za svojevrsni trgovački centar, a nikako ne za tvornicu (Goodwin 2021). Tekstilna industrija je tijekom godina postala sinonim za eksploataciju radnika. Zbog jeftine radne snage, gotovo se u potpunosti preselila u zemlje južne Azije (Indiju, Bangladeš i Šri Lanku). Upravo ta jeftina radna snaga (plaća tekstilnih radnika u Bangladešu iznosi 38 dolara mjesečno, odnosno 24 centa po satu) omogućuje raznim *brendovima* brze mode održavanje relativno niske tržišne cijene finalnog proizvoda (Kelley 2014). Niske cijene proizvoda privlače veći broj kupaca, a veći broj kupaca znači i veći profit. Profit je, baš onako kako nalaže kapitalistički društveni sustav, postavljen kao krajnji i najvažniji cilj. Osiguranje adekvatnih radnih uvjeta do sada se nije pokazalo kao prioritet (Kelley 2014).

U studenom 2012. u Dhaki, samo nekoliko mjeseci prije tragedije u Rani Plazi, u tvornici tekstilnih proizvoda Tazreen buknuo je požar u kojem je poginulo 112 radnika. Iako je tvornica imala devet katova, vlasnik je imao dozvolu samo za tri. Nisu postojale požarne stepenice, niti izlazi za slučaj nužde, a većina prolaza bila je blokirana kutijama s tekstilom (Kelley 2014).

Okrenuti glavom na ovakve događaje uz opravdanje da se takve stvari događaju samo u siromašnim azijskim i afričkim zemljama, te da u modernom i razvijenom zapadnom svijetu život radnika na radnim mjestima nikada nije niti na koji način ugrožen, bilo bi ne samo u sukobu s idejama i uvjerenjima Druge internacionale, već i nepošteno, nehumano i neetički. Radnička prava nisu zamišljena kao privilegija koju trebaju imati samo radnici gospodarski razvijenih zemalja. Ona pripadaju svakom radniku u svakom dijelu svijeta. Osim toga, upravo su multinacionalne kompanije iz zapadnih zemalja, koje su zbog uštede svu proizvodnju iz svojih matičnih zemalja preselile u siromašne zemlje južne Azije, odgovorne za lošu poziciju i eksploataciju milijuna radnika.

Premda u puno manjoj mjeri, smrtni slučajevi na radnom mjestu ne zaobilaze niti zemlje Europske unije. U EU godišnje na radnom mjestu život izgubi oko tri tisuće radnika. U Republici Hrvatskoj broj fatalnih nesreća na sto tisuća radnika godišnje iznosi oko 3. Najčešći uzrok smrti radnika u EU je pad s visine, a odmah iza njega nalazi se neispravno rukovanje radnim strojevima (Eurostat 2019).

## Zaključak

Ideje Druge internacionale vezane uz radnička prava mahom su zaživjele, ali često zaboravljamo koliko je bio dugotrajan i mukotrpan proces njihova stvaranja. Vrijeme kada su se neradne nedjelje, osmosatni radni dan, mirovine ili pravo na udruživanje u sindikate činili radikalnim, neodrživim i neisplativim ipak nije dio neke davne i već pomalo zaboravljene prošlosti. Štoviše, niti dan danas ne možemo reći da se u svakoj situaciji i na svakom radnom mjestu bez iznimke poštuju temeljna radnička prava.

Prema viziji socijalizma, rad ne smije biti faktor uništenja čovjeka. Njegova je primarna funkcija osiguranje egzistencije i pristojnog životnog standarda u društvu gdje neće postojati privatizirano gospodarstvo. Čovjek ne živi da bi radio, već radi da bi živio. Kroz rad treba napredovati, rasti i na kraju krajeva ostvariti svoj maksimalni potencijal. Tada možemo ponovo govoriti o radu koji stvara čovjeka. Možda nije realno očekivati ostvarenje socijalizma u njegovom punom smislu, ali je ljudski nadati se da ćemo mu se jednog dana približiti. Promjene se ne događaju preko noći, već nastupaju kao rezultat upornosti i odlučnosti.

Borba za prava radnika povukla je za sobom i borbu za ženska prava, pitanje jednakosti na radnom mjestu i borbu za zaštitu djece u kontekstu njihovog isključenja iz radnog svijeta. Moglo bi se reći da je nastankom Druge internacionale uslijedio domino efekt društvenih promjena koji se još uvijek nije zaustavio. Svaka izmjena zakona o radu, svaki štrajk, svaki prosvjed, svaka kritika kapitalizmu i svaki glas protiv nekorektnog poslovanja direktna su posljedica zajedničkog djelovanja socijalističkih radničkih stranaka i radničkih udruženja okupljenih pod krilom Druge internacionale.

Kroz Engelsovo djelo *O položaju radničke klase u Engleskoj* najbolje se može osjetiti sva snaga, bahatost i pohlepa kapitalizma. Sustav koji nemilosrdno iskorištava oslabljeni proletarijat najveći je neprijatelj zdravog i uravnoteženog društva. I tko zna u kakvim bismo danas uvjetima živjeli i radili, koliko dugo, te u kojoj mjeri bi se nastavio trend eksploatacije da radnička klasa, uz neizostavnu pomoć socijalista i članova Druge internacionale, nije odlučila stati na kraju vlastitoj nesreći.

Iako je Engelsova knjiga nastala prije 180 godina, nije izgubila na aktualnosti. Vjerujem da mnogi od nas nisu svjesni koliki udio svjetskog stanovništva i dan danas živi gotovo identično kao što su nekad živjeli engleski tvornički radnici. Daleko od naših očiju, u zemljama koje su

puno nerazvijenije, u prenapučenim gradovima, odvijaju se iste one scene kojima je svjedočio Engels. Beskućništvo, glad, nepostojeća zdravstvena zaštita, loši uvjeti rada, nemogućnost napretka ili obrazovanja sastavni su dio mnogih tužnih ljudskih sudbina. Borba protiv kapitalizma i nepravednog sistema koji u radniku često ne vidi čovjeka pomalo podsjeća na biblijski sukob Davida i Golijata. Srećom, u ovom slučaju David nije jedna osoba, već milijarde ljudi. Štoviše, David je trećina svjetskog stanovništva. Čak je i Engels istaknuo mnogobrojnost kao najveću prednost radničke klase. Složni i vođeni istim ciljem, oni moraju nastaviti pružati otpor i glasno štititi svoje interese. U konačnici, ništa drugo im (nam) niti ne preostaje.

## Izvori

### Bibliografski izvori:

1. "Centralizacija". 2021. *Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, mrežno izdanje. Dostupno na:  
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=11221>. Pristup: 08. ožujka 2022.
2. "Global Inequality". 2022. *Inequality.org*. Dostupno na:  
<https://inequality.org/facts/global-inequality/>. Pristup: 05. ožujka 2022.
3. "Radnička klasa". 2021. *Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, mrežno izdanje. Dostupno na:  
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51526#top>. Pristup: 05. ožujka 2022.
4. Antešić, Orjana. 2022. "Trećemajcima kasne plaće, čeka se kredit, a jedna stvar posebno izaziva brigu". *Novi list*. Dostupno na:  
<https://www.novolist.hr/novosti/gospodarstvo/trecemajcima-kasne-place-ceka-se-kredit/>. Pristup: 20. svibnja 2022.
5. Antešić, Orjana. 2022. "Uljanik brodogradilište radnicima duguje čak 170 milijuna kuna. Uskoro odluka o prodaji imovine". *Novi list*. Dostupno na:  
<https://www.novolist.hr/novosti/gospodarstvo/isplate-radnicima-odmah-nakon-prodaje-imovine/>. Pristup: 20. svibnja 2022.
6. Beck, Elias. 2022 [2016]. "Working Conditions in the Industrial Revolution". *History Crunch*. Dostupno na: <https://www.historycrunch.com/working-conditions-in-the-industrial-revolution.html#/>. Pristup: 01. travnja 2022.
7. Chambre, Henry i David McLellan. 2021 [1998]. "Marxism". *Encyclopedia Britannica, mrežno izdanje*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/Marxism>. Pristup: 12. travnja 2022.
8. Cohut, Maria. 2020. "Financial hardship is a top risk factor for suicide attempts". *Medical News Today*. Dostupno na:  
<https://www.medicalnewstoday.com/articles/financial-hardship-is-a-top-risk-factor-for-suicide-attempts>. Pristup: 20. svibnja 2022.
9. Čakardić, Ankica. 2019. *Sablasi tranzicije (Socijalna historija kapitalizma)*. Zagreb, Rijeka: Jesenski i Turk, Drugo More.

10. Dedović, Dragoslav. 2021. "Krvavi korijeni Prvoga svibnja". *Deutsche Welle*. Dostupno na: <https://www.dw.com/hr/krvavi-korijeni-prvoga-svibnja/a-57386321>. Pristup: 17. svibnja 2022.
11. Engels, Friedrich. 1947 [1876]. *Uloga rada pri pretvaranju majmuna u čovjeka*. Zagreb: Kultura.
12. Engels, Friedrich. 1952 [1845]. *Položaj radničke klase u Engleskoj*. Zagreb: Kultura.
13. Engels, Friedrich. 1978. "Predgovor engleskom izdanju Kapitala". U: Karl Marx i Friedrich Engels: *Dela - TOM 21*, str. 31 - 34. Uredio: Dime Bojanovski. Preveli: Moša Pijade i Rodoljub Čolaković. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta.
14. Europska Unija. 2016 [2000]. *Povelja Europske unije o temeljnim pravima*. Službeni list Europske unije
15. Felluga, Dino Franco. 2011. "Modules on Marx: On Fetishism". *CLA Purdue University*. Dostupno na: <https://cla.purdue.edu/academic/english/theory/marxism/modules/marxfetishism.html>. Pristup: 20. travnja 2022.
16. Feuer, Lewis i David McLellan. 2022 [1998]. "Karl Marx". *Encyclopedia Britannica, mrežno izdanje*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/biography/Karl-Marx>. Pristup: 12. travnja 2022.
17. Frölich, Markus, David Kaplan, Carmen Pages, Jamele Rigolini, David A. Robalino. 2014. *Social Insurance, Informality, and Labour Markets: How to Protect Workers While Creating Good Jobs*. Oxford: Oxford University Press.
18. Galić, Branka i Krunoslav Nikodem. 2007. *Istraživački izvještaj - Identifikacija standarda diskriminacije žena pri zapošljavanju*. Zagreb: Odsjek za sociologiju FFZG-a.
19. Gibson, Nigel. 2018. "Karl Marx at 200: why the workers' way of knowing still matters". *The Conversation*. Dostupno na: <https://theconversation.com/karl-marx-at-200-why-the-workers-way-of-knowing-still-matters-96025>. Pristup: 20. travnja 2022.
20. Goodwin, Jacqueline. 2021. "The Rana Plaza Collapse: What Happened & What it Means for the Fashion Industry". *Grow ensemble*. Dostupno na: <https://growensemble.com/rana-plaza/>. Pristup: 26. svibnja 2022.
21. Hrvatski sabor. 2014 [1990]. *Ustav Republike Hrvatske*. Zagreb: Narodne novine
22. Hrvatski sabor. 2020. *Zakon o radu*. Zagreb: Narodne novine.

23. Jain, Parul i Emily Rodriguez 2017 [1998]. "First International - labour federation". *Encyclopedia Britannica, mrežno izdanje*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/First-International>. Pristup: 10. travnja 2022.
24. Lakić, Lucija. 2021. "Pravna klinika - Neisplata plaće je kazneno djelo". *Radnickaprava.org*. Dostupno na: <https://radnickaprava.org/tekstovi/pravna-klinika/pravna-klinika-neisplata-place-u-hrvatskoj-je-kazneno-djelo> Pristup: 20. svinja 2022.
25. Larson, Sean. 2017. "The Rise and Fall of the Second International". *Jacobin*. Dostupno na: <https://jacobin.com/2017/07/second-international-bernstein-rosa-luxemburg-unions-world-war>. Pristup: 29. travnja 2022.
26. Laskow, Sarah. 2014. "How Retirement Was Invented". *The Atlantic*. Dostupno na: <https://www.theatlantic.com/business/archive/2014/10/how-retirement-was-invented/381802/>. Pristup: 05. lipnja 2022.
27. Lotha, Gloria. 2019 [1998]. "Second International". *Encyclopedia Britannica, mrežno izdanje*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/Second-International>. Pristup: 02. svibnja 2022.
28. Lozovsky, Solomon. 2020. [1935]. *Marx and the Trade Unions*. New York: International Publishers, 381 Fourth Avenue.
29. Marx, Karl i Friedrich Engels. 1978. *Dela - TOM 21*. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta.
30. Mijušković, Milisav. 1951. *Druga internacionala - materijali za proučavanje*. Beograd: Rad.
31. Pruitt, Sarah. 2022 [2017]. "The Surprising History of International Women's Day". *History.com*. Dostupno na: <https://www.history.com/news/the-surprising-history-of-international-womens-day>. Pristup: 05. svibnja 2022.
32. Renshaw, Patrick. 1964. "The First International". *History Today*. Dostupno na: <https://www.historytoday.com/archive/first-international>. Pristup: 03. travnja 2022.
33. Savez slobodnih sindikata Hrvatske. 2020. "Tvoja prava na radu". *Rad po mjeri čovjeka*. Dostupno na: <https://radpomjeri.eu/tvoja-prava-na-radu/>. Pristup: 17. svibnja 2022.
34. Statistički ured Europskih zajednica. 2019. "Fatal accidents at work per 100 000 workers, by sex". *Eurostat*. Dostupno na:

- [https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/sdg\\_08\\_60](https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/sdg_08_60). Pristup: 27. svibnja 2022.
35. Steklov, Yuri. 1928. *History of The First International*. London: Dorrit Press.
36. Taber, Mike. 2021. *Under the Socialist Banner - Resolutions of the Second International*. Chicago: Haymarket Books.
37. Thériault, Annie i Belinda Torres-Leclercq. 2022. "Ten richest men double their fortunes in pandemic while incomes of 99 percent of humanity fall". *Oxfam*. Dostupno na: <https://www.oxfam.org/en/press-releases/ten-richest-men-double-their-fortunes-pandemic-while-incomes-99-percent-humanity>. Pristup: 18. svibnja 2022.
38. Ured pučke pravobraniteljice. 2020. "Diskriminacija u područja rada i zapošljavanja". Dostupno na: <https://www.ombudsman.hr/hr/diskriminacija-u-podrucja-rada-i-zaposljavanja/>. Pristup: 20. svibnja 2022.
39. Vranicki, Predrag. 1971. *Historija marksizma*. Zagreb: Naprijed.
40. WHO. 2021. "Almost 2 million people die from work-related causes each year". Dostupno na: <https://www.who.int/news/item/16-09-2021-who-ilo-almost-2-million-people-die-from-work-related-causes-each-year>. Pristup: 05. lipnja 2022.
41. Woods, Alan. 2014. "150 years since the First International was founded - The working class needs a revolutionary International". *In Defence of Marxism*. Dostupno na: <https://www.marxist.com/150-years-since-the-first-international-was-founded-the-working-class-needs-a-revolutionary-international.htm>. Pristup: 03. travnja 2022.

#### **Videografski izvori:**

1. Kelley, Mark. 2014. "Made in Bangladesh - the fifth estate". *CBC News*. Dostupno na: [https://www.youtube.com/watch?v=onD5UOP5z\\_c&t=2s&ab\\_channel=CBCNews](https://www.youtube.com/watch?v=onD5UOP5z_c&t=2s&ab_channel=CBCNews). Pristup: 26. svibnja 2022.